

Metod Mikuž

BOJI KOMUNISTIČNE PARTIJE JUGOSLAVIJE ZA ZAHODNE MEJE (OD 1941 DO 1945)

Zaradi vsestranske obsežnosti tega vprašanja se bomo omejili samo na boje KPS (kot sestavnega dela KP J) za zahodno mejo, in še to le v času od začetka NOB do tako imenovanega beograjskega in devinskega sporazuma junija 1945. Izpustili bomo boje KPS za naše severne meje in boje po obeh gori omenjenih sporazumih do pariške mirovne konference in državne pogodbe z Avstrijo. Res je, vsi ti boji predstavljajo celoto, vendar je bilo borbeno in revolucionarno reševanje pravične zahodne meje v letih NOB združeno s tolikimi posebnostmi, da te po vsej pravici zaslužijo posebno razpravo.

1. Združena Slovenija

Kot je znano, srečamo začetke uresničevanja Združene Slovenije leta 1848, ki seveda v takratnih okoliščinah niso mogli uspeti. Prvo *revolucionarno* idejo o njeni uresničitvi so si postavile pod vodstvom Kominterne šele KP Jugoslavije, Italije in Avstrije. Te so se v aprilski Izjavi leta 1934 izrekle brez pridržka za pravico samoodločbe slovenskega naroda do odcepitve od imperialističnih držav Jugoslavije, Italije in Avstrije in so hkrati poudarile, da naj bi se to uresničilo z bojem za združitev slovenskega naroda ter da bodo ta boj podpirale in ga hkrati vezale »z bojem proti lastni buržoaziji, za upostavitev slovenske delavske in kmečke oblasti«.¹

Skoraj točno tri leta za tem moremo brati v ustanovnem manifestu KPS med drugim tudi tole: »Treba je podpreti boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji, Avstriji in drugod za njihove narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju: ZDRUŽENI IN SVOBODNI SLOVENIJI.«² Dve leti za tem je zapisal Sperans še konkretnije: »Na jugoslovanski del Slovencev je padla zdaj

¹ Izjava Komunistične stranke Jugoslavije, Komunistične stranke Italije in Komunistične stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju, Delo, glasilo CK KPS, 1948, št. 1, str. 66—68.

² Delo, glasilo CK KPS, 1948, št. 1, str. 72.

bolj kakor kdaj koli poprej naloga, da postane matica, zbirališče vseh sil slovenskega naroda v boju za zahteve, ki jih je postavilo že 1848 leto.»³

Tako se je na predvečer druge svetovne vojne pridružila programu KPS nova revolucionarna naloga, združitev slovenskega naroda v okviru Jugoslavije, kar je »ustrezalo takratni politični situaciji in kot se je v praksi potrdilo med narodnoosvobodilno vojno kot edino možno in pravilno stališče.«⁴ V polni veljavi je ostala tudi Izjava treh KP iz aprila leta 1934, torej prepričanost KPI in KPA o nujnosti borbe za Združeno Slovenijo in obveznost internacionalistične pomoči obeh v boju KPS za Združeno Slovenijo.

Tako je postala NOB naših narodov in še posebej slovenskega naroda za Združeno Slovenijo tudi stvar obeh omenjenih Partij.

Na tem mestu bi se ne dotikali razvoja NOB na Primorskem in Koroškem. Pač pa bomo pregledali nekaj meritornih izjav, iz katerih je jasno razvidno, da je bil boj za Združeno Slovenijo sestavni del NOB vseh jugoslovanskih narodov. Že v prvem pozivu na boj povezuje CK KPS konec aprila 1941 ta boj z bojem za osvoboditev in združitev slovenskega naroda.⁵ Isto ponavlja Slovenski poročevalec v svoji prvi številki, maja leta 1941, dne 8. junija 1941 pa je zapisal, da je Partija takoj po okupaciji poklicala slovensko ljudstvo v boj za osvoboditev vsega slovenskega naroda, tudi Korošcev in Primorcev. V pozivu, katerega je izdal CK KPS na dan nemškega napada na Sovjetsko zvezo, je rečeno: »Ko stopamo z vso našo močjo in z vsemi sredstvi ob bok Delavsko-kmečki Rdeči Armadi proti fašističnim napadalcem... se zakolnimo, da v tej naši nacionalni vojni ne položimo orožja iz rok prej, dokler ne bo fašistični tlačitelj popolnoma razbit in uničen, dokler ne bo osvobojena zadnja ped slovenske zemlje od Jadranskega morja do severnih predelov, od Koroške do Sotle.«⁶ Isto misel je ponovil istega dne tudi Slovenski poročevalec in poudaril, da je boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, vštevši primorske in koroške Slovence, ena od osnovnih zahtev Osvobodilne fronte.

Kardelj je poudaril že avgusta 1941, naj se organizirajo poleg partizanskih enot tudi odbori OF »na vsem teritoriju, kjer živijo Slovenci, od Jadranskega morja do severne meje, od Celovca do Velikovca in Kolpe«.⁷ Tudi 8. Temeljna točka OF, sprejeta na Vrhovnem plenumu OF v začetku 1942, pravi, da bo v soglasju z Atlantsko izjavo po svoji narodni osvoboditvi »o notranji ureditvi Združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam«, kar je le dopolnilo 2. Temeljne točke, sprejete že jeseni 1941, da predstavlja NOB izhodišče za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.

³ Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939, str. 232.

⁴ Boris Kraigher, O nesoglasjih ob slovenskem narodnem vprašanju, Delo, glasilo CK KPS, 1948, št. 2, str. 19.

⁵ Delo, glasilo CK KPS, 1948, št. 2, str. 73.

⁶ Delo, glasilo CK KPS, 1948, št. 2, str. 76.

⁷ Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946, str. 217.

Podobne meritorne izjave srečamo tudi leta 1942. V Delu, glasilu CK KPS⁸ je zapisano, da spada v osvobojeno in združeno Slovenijo poleg ozemlja, na katerem še danes živijo Slovenci, tudi ozemlje, ki je bilo potujčeno v zadnji imperialistični dobi. Prav isto je ponovil Slovenski poročevalec 6. julija 1942.

Še v tako težkem razdobju kot je bila jesen 1942, je izjavil IOOF v začetku oktobra 1942: »Prav v teh dneh največjega trpljenja je slovenska partizanska vojska po toliko stoletjih združila ves slovenski narod od Špilja do Trsta, od Velikovca do Kolpe v enotni volji, priboriti si po tisočih letih znova nacionalno svobodo in neodvisnost.« Iste misli je poudarila tudi posebna izdaja Slovenskega poročevalca v začetku oktobra 1942: »Prvič v zgodovini je plamen upora združil vse Slovence vseh pokrajin k enemu in istemu cilju, boju za obstanek in samostojno življenje na vsem svojem ozemlju slovenske domovine... Pest slovenskega partizana začrtava meje velike slovenske domovine. Ljubljani, Notranjski, Dolenjski, Gorenjski in Štajerski sledijo Koroška, Primorska, Istra, Goriška, Beneška Slovenija.« Podobno je zapisano v Slovenskem poročevalcu 14. novembra 1942: »Ob bližnjem zlomu fašizma bodo mogle postaviti pravične meje samo sile slovenske vojske«, Kardelj pa je dne 20. novembra 1942 naročil PK KPS za Primorsko, da je treba organizacijsko in politično zajeti vse slovensko področje od hrvaške meje do Rezijskega morja. Tudi Trst sam, Gorico in druga mesta. V pozdravu IOOF prvemu zasedanju AVNOJ je med drugim rečeno tudi to, da bo stopila v novo Jugoslavijo z vsemi pravicami tudi svobodna in združena Slovenija od Trsta do Špilja in od Kolpe do Celovca.

Za drugo obletnico OF je zapisal v Slovenskem poročevalcu Marjan Brecelj: »OF je prvič v zgodovini povezala vse Slovence od Soče do Sotle in od Drave do Kolpe v tesnem bojnem tovarištvu z velikim ciljem Zedinjene Slovenije. Danes Slovenci ne čakamo več, da nam bodo pri zeleni mizi krojili meje naše domovine, danes postavljajo meje naši partizani.« Maja 1943 je zapisal Slovenski poročevalec: »Naše desetletja zaslužnjeno Primorje je zajel plamen osvobodilne partizanske vojske tja v Rezijsko in Beneško Slovenijo.« V posebni okrožnici je naročil IOOF 29. julija 1943 vsem odborom OF med drugim: »Prav danes dajajte posebnega poudarka naši zahtevi o združitvi celotnega slovenskega ozemlja s Primorsko in Trstom, s Koroško, Beljakom in Celovcem ter s Štajersko.«⁹

Intenzivnost NOB na Primorskem je bila ob kapitulaciji Italije kronana z velikim uspehom, z osvoboditvijo skoraj vse Primorske in upostavitvijo ljudske oblasti z Narodnoosvobodilnim svetom na vrhu. Tako je mogel Vrhovni plenum OF v svojem proglasu 16. septembra 1943 postaviti prvi temeljni kamen revolucionarne uresničitve ideje Združene Slovenije. Proglas se glasi: 1. Vrhovni plenum OF slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašja priključitev Slovenskega Primorja

⁸ 1942, št. 2.

⁹ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve, fasc. 432, citiram AMNO, fasc. 432.

2.) Italijanski narodni manjšini na priključenem ozemlju je zajamčena avtonomija, o njeni izvedbi pa bodo razpravljali pooblašчени zastopniki slovenskega in italijanskega primorskega prebivalstva, kakor hitro bodo k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni demokratični Jugoslaviji. dovoljevale razmere.¹⁰ Ko se Narodnoosvobodilni svet zahvaljuje za ta proglas, je poudaril, da je »s tem izbrisana imperialistična meja, ki nas je delila«, in da se uresničuje sen najboljših sinov slovenskega naroda v zadnjem stoletju.¹¹

Tudi proglas Kočevskega zbora poudarja, da je naredila OF »zgodovinski korak, ko je s slovesnim aktom pripojila Slovensko Primorje matični zemlji«. ¹² Tito je na drugem zasedanju AVNOJ med drugim dejal: »Eden največjih uspehov naše vstaje, uspeh velikega zgodovinskega pomena je osvoboditev Istre in Slovenskega Primorja po kapitulaciji Italije. Dvajsetletno suženjstvo slovenskega in hrvatskega ljudstva navzlic vsem naporom fašistov ni moglo odvzeti našim zaslužnjem bratom njihovega nacionalnega značaja in oslabiliti njihovih teženj za zedinjenje z brati in ostalimi narodi Jugoslavije.«¹³

Predsedstvo AVNOJ je potrdilo proglas Vrhovnega plenuma in podoben proglas ZAVNOH o priključitvi Istre in hrvaških jadranskih otokov k Hrvaški in je 29. novembra 1943 izdalo naslednji odlok: »V skladu z davno težnjo in borbenimi naporimi slovenskega in hrvaškega naroda v deželah, podjarmljenih od italijanskih imperialistov, Protifašistični svet narodne osvoboditve potrjuje: 1. Odlok SNOO (Vrhovnega plenuma OF) o priključitvi Slovenske Primorske k svobodni Sloveniji v federativni Jugoslaviji. 2. Odlok ZAVNOH o priključitvi Istre, Reke, Zadra in anketiranih delov Hrvatske in hrvaških jadranskih otokov k svobodni Hrvatski v federativni Jugoslaviji. 3. Odlok stopa takoj v veljavo.«¹⁴

S tem odlokom je bil — kot je poudaril Kardelj na prvem zasedanju SNOS v Črnomlju — postavljen temelj za popolno uresničenje starega bojnega gesla slovenskega naroda: svobodna in združena Slovenija. Za tem odlokom ne stoji samo slovenski narod, ampak »preizkušena in oborožena sila nove Jugoslavije«. ¹⁵ Ali kot je dejal Kidrič: »S to priključitvijo so se obvezali vsi narodi Jugoslavije in se je obvezala Jugoslavija kot državna celota, da bodo zastavljene vse narodne sile, kar jih premore naša država, za ostvaritev ene izmed najosnovnejših nacionalnih zahtev slovenskega in hrvatskega naroda.«¹⁶

Ena od bistvenih značilnosti vseh teh izjav in odlokov je pač ta, da se nikjer ne postavlja neka točno določena, čeprav seveda upravičena meja proti Italiji ali Avstriji. S tem seveda ni bilo rečeno, da si ne bi bil

¹⁰ Dr. Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, str. 83.

¹¹ AMNO, fasc. 432.

¹² Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Ljubljana 1953, str. 162.

¹³ Borba za osvoboditev narodov Jugoslavije, Beograd 1945, str. 159.

¹⁴ Sklepi drugega zasedanja Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, Ljubljana 1945, str. 23.

¹⁵ Pot nove Jugoslavije, str. 414.

¹⁶ Slovenski poročevalci, september 1944, ljubljanska izdaja.

CK KPS jeseni in še prej že povsem na jasnem, kakšno mejo bo zahteval, ko bo prišel za to primeren čas. Celo Tito ni jasno začrtal meje v svojem znamenitem govoru 12. septembra 1944, v katerem je med drugim dejal: »Danes se bliža ura, ko bo treba govoriti o mejah naše države. Mi o tem v vsej tej vojni nismo nikoli govorili, toda sedaj moramo vendarle spregovoriti nekaj besed. Naše ljudstvo se je borilo za svojo svobodo, za svojo neodvisnost, za boljšo in srečnejšo bodočnost, toda bori se tudi za osvoboditev tistih naših bratov, ki so desetletja vzdihovali pod tujim jarmom. S to vojno morajo biti naši bratje v Istri, na Primorskem in na Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni in živeli bodo svobodni v svoji domovini in skupno s svojimi brati. To je želja nas vseh, to pa je tudi želja vseh njih. Mi tujega nočemo — a svojega ne damo.« Tito je nadaljeval: »Moral sem se dotakniti tega, ker smo bili ves ta čas preskromni v teh vprašanjih. Med vso to vojno nismo o njih govorili, toda naši sosede na drugi strani govore o tem kar preveč in spletajo različne kombinacije. Apelirajo na našo velikodušnost, zaradi katere bi morali naše brate še dalje pustiti pod tujcem. Popravo krivic versajske, rapallske in drugih pogodb, ki jo zahtevamo mi, nekateri v sosednih državah, ki so se še nedavno bojevale z nami, ki so našo državo napadle, katerih armade so rušile naše vasi in mesta ter ubijale tisoče in tisoče sinov naše domovine, imajo za nekaj imperializem, za nekaj, kar bi čez nekoliko let zopet moglo izzvati vojno. Zaradi tega menijo, da bi morali mi še naprej pustiti naše brate pod tujčevim jarmom.«¹⁷

Dostojnost, a ostrina tega znamenitega Titovega govora nam bo postala jasna med razpravo. Na tem mestu je treba reči, da je ostrino zahteval ponovni dvig ne samo italijanske, temveč tudi svetovne reakcije, in še dolga vrsta drugih okoliščin. S tem Titovim govorom je bila javna kampanja za uresničitev Združene Slovenije v glavnem zaključena.

Rečeno je že bilo, da se razprava ne bo dotaknila razdobja po beograjskem oziroma devinskem sporazumu. Kljub temu pa je treba poudariti prav na tem mestu znane informbirojevske obtožbe o »nacionalizmu« CK KPJ in kako da je KPJ podrejala razredno stališče, stališče proletarskega internacionalizma nacionalističnemu stališču. Takim in podobnim izmišljotinam so meritorno odgovarjali in odgovorili že naši najodgovornejši partijski funkcionarji. Za nadaljnje razumevanje razprave pa je vsekakor potrebno pojasniti, kaj je nacionalizem, internacionalizem in patriotizem in obenem poudariti, da nima razprava niti najmanjšega namena kakor koli že polemizirati s KPI, ki v letih 1941 do 1945 in ne kasneje kot tudi ne KPA, ni držala svoje obveze od meseca aprila 1934 v celoti. Še manj ima razprava namen polemizirati z belogardističnimi klevetami o izdajstvu Partije nad Slovenskim narodom in še posebej ne z letakom tako imenovanega Slovenskega narodnega odbora v Londonu, Washingtonu in Rimu, ki pravi nekje, da je OF zagrešila narodno izdajo, ker je na Primorskem sklenila pogodbo z Italijani in jim prepustila slovenski Trst in Gorico in da se je OF prav tako izdajalsko vezala na Štajerskem in Koroškem z avstrijskimi komunisti,

¹⁷ Pot nove Jugoslavije, str. 220.

ki so hoteli obnovitev Avstrije z vso Koroško in celo delom spodnje Štajerske.

V govoru na slavnostni seji Slovenske akademije znanosti in umetnosti je Tito dejal, da se lahko v *nacionalizmu* pojavita dva negativna pojava, nacionalni egoizem in nacionalni šovinizem. Ta dva pojava moremo zaslediti ne samo v fašizmu in nacionalnem socializmu, temveč tudi v številnih buržoaznih nacionalizmih, ki ne poznajo pravega *internacionalizma*, ki podpira po svojih močeh napredna gibanja v svetu, ki jim je ta podpora potrebna. Bistvo internacionalizma je torej v pomoči in podpiranju naprednega razreda naprednemu gibanju, če je te pomoči potreben. Iz tega pravega internacionalizma, ki je last naprednega razreda, more in mora izvirati tudi *patriotizem*, ki vsebuje ljubezen do svoje države, svojega naroda in svojih narodov.¹⁸ Lepo je definiral patriotizem CK KPJ v odgovoru Stalinu in Molotovu dne 13. aprila 1948: »Najsi kdo izmed nas še tako ljubi deželo socializma ZSSR, ne sme v nobenem primeru manj ljubiti svoje države, ki tudi izgrajuje socializem, v konkretnem primeru FLR J.«¹⁹

Ta ekskurz je bil potreben, da bomo lažje razumeli naslednje poglavje.

2. CK KPS (CK KPJ) in CK KPI

Poglavje bo pokazalo hude napore CK KPS (CK KPJ), kako bi nudila NOB naših narodov italijanskim tovarišem pomoč v njihovih bojih proti fašizmu in nemškemu okupatorju in kako bi jih prepričal o obveznosti internacionalizma, ne glede na aprilsko izjavo iz leta 1934.

Poverjenik CK KPI Quinto se je mudil v Ljubljani že od leta 1940, kjer ga je vzdrževal CK KPS in mu tudi kasneje nudil finančno pomoč, ko se je poleti 1941 vrnil v ilegalno življenje v Italijo. Iz Kardeljevega pisma Titu od 2. avgusta 1941 je razvidno, da je na energično Kardeljevo prizadevanje pristal Quinto na to, da bi se italijanske partijske organizacije — zaradi uspešnejšega dela — v Primorju povezale s KPS, ki je v tem času poslala na Primorsko že dva svoja predstavnika, da bi začela organizacijo vstaje tudi na Primorskem. Tega bi KPI sama ne zmogla. Quinto je na predlog pristal, ni pa pristal na to, da bi italijanske partijske organizacije prišle pod KPS in je vztrajal, naj bi ostale še naprej pod CK KPI.²⁰

V pismu, ki ga je CK KPJ pisal 1. januarja 1942 CK KPS, je med drugim rečeno: »Ne poročate nič, kako je na Primorskem. Posvetite vso pozornost izgraditvi partijske organizacije na tem področju, ker bo moglo vaše delo v marsičem koristiti KP Italije, kar bo izrednega pomena za

¹⁸ Josip Broz-Tito, Graditev nove Jugoslavije III, Ljubljana 1951, str. 388—389.

¹⁹ Pisma CK KPJ in pisma CK VKP/b, Ljubljana 1948, str. 19.

²⁰ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom. II, knjiga 2, Beograd 1954, citiram Zbornik II/2, dok. 6, str. 29, op. 7, 8, 11; str. 34, op. 29—30.

razvoj dogodkov na tem področju.«²¹ Tako je bilo doslej vse v redu in proglas CK KPI iz januarja 1942 je odločno poudaril pravico samoodločbe in združitve slovenskega naroda in je med drugim dejal: »Slovenski narod se je kot en sam človek uprl razkosanju in zaslužnjevanju svoje zemlje ter se junaško bori za osvoboditev svoje dežele... za pravico samoodločbe in zedinjenja svoje izmučene zemlje.«²² Ko je poročal Kardelj 29. marca 1942 Titu tudi o tem, da so se začeli s Quintom konkretnjši razgovori glede Primorske in Trsta, je že moral poudariti, da se je začel Quinto upirati. Kardelj pravi: »Mislim, da je to velika nespametnost in popolno nerazumevanje novih razmer, zato sem mu napisal pismo, katero Ti pošiljam v prilogi. Dobro bi bilo, da bi o tem spregovoril nekaj tudi Ded (Dimitrov-Kominterna). Praktično je pravzaprav diskusija brez vsebine, ker nima Mak. (Quinto, KPI) tu (na Primorskem) ničesar, a mi vse. Sporoči nam, kaj misliš.«²³ Na to pismo, ki zaenkrat še ni znano, Quinto do 23. aprila še ni odgovoril, kar je Kardelj posebej poudaril v pismu, ki ga je tega dne pisal Titu in pravi, da pričakuje Quintov odgovor vsak dan. Sporoča pa Kardelj, da je sestavil Quinto nekakšno partijsko vodstvo, ne ve pa kakšno, in pravi: »Res je, zopet poudarjam, vloga slovenskih partizanov je izrednega pomena za Italijo, kajti to, kar se dogaja v Italiji (in izhaja iz Trsta proti Benetkam, Milanu itd. proti jugu), je v veliki meri odmev bojov v Sloveniji in Jugoslaviji.«²⁴

Slab mesec za tem — 18. maja (v času nastajanja velikega osvobodnega ozemlja v Ljubljanski pokrajini in uspešnega razvoja NOB tudi na Primorskem) — je označil Kardelj Titu Quinto za malomeščana. Mesečno mu je dajal CK KPS preko 30.000 lir, pomagal mu je s kadri, on pa je klevetal KP J, CK, Tita itd. Ni dajal nobenih podatkov o svojem delu, da bi jih CK KPS posredoval Dedu, ker »nimajo zaupanja v KP J«. Delali niso ničesar, izdajali so le neke letake, katere so verjetno brali sami. »Povej« — nadaljuje Kardelj — »kaj naj naredimo? Nagibam se k misli, da bi jim ne dajali več denarja. Vendar bomo (še) poslali, dokler ne dobimo sklepa od Tebe. Mislim, da bi bilo treba to v celoti sporočiti Dedu. Zahtevaj mandat za se, da boš mogel kontrolirati ali razgnati to malomeščanščino.« Znova je poudaril, da se Quinto glede Primorja ni strinjal, toda. »mi imamo sedaj tam PK KPS... močne odbore OF, partizanski odred... Zadnje čase smo obnovili močne zveze v samem Trstu. Naj le on govori, mi bomo delali.«²⁵

Tito je vso zadevo predložil Kominterni in je 1. avgusta v odgovoru Kardelju priložil tudi Dedov odgovor z naročilom, naj pošlje kopijo Quintu. Tito piše, da je iz Dedovega odgovora razvidno, da postavlja Kominterna Quintovo delovanje pod kontrolo CK KP J, da bo odslej dalje Quinto odgovarjal CK KP J, preko katerega bo sporočal o svojem delu tudi Dedu. CK KP J bo Quinto polagal obračun za denar, katerega mu bo dajal CK KPS. Dalje sporoča Tito, da »Ded opravičuje naše delo

²¹ Zbornik II/2, dok. 83, str. 153.

²² Arhiv CK ZKS, fasc. XXIV/1942—1945, citiram Arhiv CK ZKS.

²³ Zbornik VI/2, dok. 34, str. 74. *ob 1. 2. 1942*

²⁴ Zbornik VI/2, dok. 56, str. 137. *ob 1. 2. 1942*

²⁵ Zbornik VI/2, dok. 89, str. 234. *ob 1. 2. 1942*

v Istri (tu je vsekakor mišljeno celotno Primorje, ki je prišlo po rapalski pogodbi pod Italijo) in glejte, da boste čimbolj intenzivno mobilizirali in delali za splošno vstajo na tem področju».²⁶

Kominternina je torej postavila delovanje zastopnika CK KPI pod nadzorstvo CK KP J in dala pravico delovanju KPS in KP J v Primorju. Nekako ob istem času, vsekakor pred začetkom italijanske ofenzive na Kočevski Rog, je sporočil Kardelj Loli Ribarju, da se Quinto še ni povsem izjasnil glede Primorja in da mu je predlagal nek skupen proglas KPI in KPS glede tega.²⁷ Ponovno in še odločneje je interveniral Ded 23. avgusta — torej prav v času velike ofenzive na Rog. Ta Dedova brzojavka CK KP J in CK KPS se glasi v prevodu: »Treba je ustanavljati organizacijske enote KPS v starih italijanskih rajonih, kjer živijo Slovenci in Hrvati — v Istri, Trstu in drugod. Razvijanje partizanske vstaje v teh krajih ni samo potrebno, temveč tudi nujno. Nujno tudi zato, ker bo to povezovalo z italijanskimi tovariši in ker se bodo v Istri, Trstu in na Reki ustanavljale (tudi) organizacije KPI, italijanski delavci pa sodelovali pri organiziranju partizanske vstaje in v antifašistični borbi. Danes na žalost skoraj ničesar ne vemo o stanju in delu italijanskih tovarišev, ki so pri vas... Zakaj ti ničesar ne oddajajo preko vas (namreč sporočajo po vaši radiooddajni postaji)?«²⁸

Kardelj ne poroča v pismu Titu 20. septembra o Quintu drugega, kot da je dosegel v Italiji pomembne uspehe,²⁹ 16. novembra pa je CK KPS naročil PK KPS za Primorsko, da mu zaenkrat ne more dati zveze s KPI in naj si zato pomaga z izjavo KPI o slovenski NOB.³⁰ Po vsej verjetnosti je mišljena zgoraj omenjena januarska izjava CK KPI iz leta 1942.

Konec leta 1942 je torej veljala Dedova direktiva, ni pa bilo zaradi prekinjenih zvez s Quintom jasno, kako je to direktivo sprejel CK KPI. Da jo je sprejel in izvajal CK KPS, ki je neomajno vztrajal na svoji zahtevi po Združeni Sloveniji, je dobro razvidno iz njegovih direktiv, ki jih je poslal 28. januarja 1943 PK KPS za Slovensko Primorje. CK KPS je naročil: 1. Naj PK pomaga pri formiranju organizacij KPI na področjih, kjer živijo Italijani. Te organizacije naj poveže neposredno z vodstvom KPI, PK pa naj ima z njimi najtesnejšo organizacijsko povezavo in naj z njimi najtesneje sodeluje. 2. PK naj omogoči italijanskim komunistom njihov tisk in naj podpira njihovo antifašistično gibanje. 3. Mobilizira naj italijanske komuniste za partizansko vojsko in ustanavlja naj posebne italijanske enote od voda navzgor, ki naj do formiranja lastne italijanske partizanske armade ostanejo pod našo komando. 4. Italijanskemu prebivalstvu je treba pojasnjevati, da ima slovenski narod pravico zahtevati združitev vseh svojih delov. 5. Glede odnosov s KPI naj se PK sporazume z italijanskimi tovariši o naslednjem: »Zahteva po osvoboditvi in združitvi vseh Slovencev obsega vse slovensko ozemlje Primorske s Trstom. Zato bomo na vsem tem ozemlju ustanav-

²⁶ Zbornik II/5, dok. 62, str. 166.

²⁷ Zbornik II/5, dok. 43, str. 242.

²⁸ Fasc. Glavno poveljstvo 1942, ANMO.

²⁹ Zbornik II/6, dok. 53, str. 138.

³⁰ Zbornik VI/4, dok. 93, str. 296 in 298.

ljali tako partijske organizacije KPS kot organe slovenske ljudske oblasti (odbore OF). Zato mora biti akcija KPS in KPI na tem področju čimbolj enotna in zato težite za tem, da se organizacije KPI ustanovljajo samo v večjih italijanskih središčih, dočim raztresene italijanske tovariše v popolnoma slovenski sredini povezuje z organizacijami KPS.« Končno je CK KPS naročil, naj se v organe ljudske oblasti, če bi prišlo do osvobojenega ozemlja, pritegujejo sorazmerno tudi Italijani s tistega področja, še posebej pa je poudaril, da je treba z vso silo zatreti vsak šovinizem na obeh straneh, kakor hitro bi se pojavil.³¹

Že osem dni pred temi direktivami je sporočil PK KPS za Slovensko Primorsko predstavnikom tržaškega OK KPI svoj sklep od 19. januarja 1943, naj se zaradi bodočega sodelovanja organizacije KPI reorganizirajo po načelih Kominterne, naj dobiva OK direktive od CK KPI, dela pa v stalni zvezi s PK KPS, da se izven večjih podjetjih v tržaškem okrožju povežejo slovenski komunisti v celice KPS, italijanski v celice KPI, v večjih podjetjih pa naj se zaradi italijanske večine organizirajo samo celice KPI, v katere naj se vključujejo tudi slovenski komunisti, in da naj se organizira v Trstu zaradi vodenja organizacij KPS Mestni komitet KPS, v okrožju pa OK KPS.

Značilno je, da CK KPI še do maja 1943 ni dal nobenih direktiv za rekrutacijo v partizansko vojsko, ki naj bi jo izvedli slovenski partizani.³² Šele do konca junija so bili storjeni v Trstu »prvi resni koraki« za konsolidacijo italijanske partije, ki je doslej sploh ni bilo. Obstajale so sicer razne skupine simpatizerjev (compagni), ki so pobirali tudi nek denarni prispevek (quota), njihovo politično delo pa se je »vršilo po raznih gostilnah«.³³

Mesec dni po Mussolinijevem strmoglavljenju je poslal Kardelj v imenu CK KPS Quintu eno od najvažnejših pisem. Pismo je datirano z 20. avgustom in pravi v uvodu, da je postavil IOOF na predlog CK KPS zahtevo, »che Trst dovra essere unito alla futura libera e unita Slovenia nella libera e democratica Jugoslavia«. Pismo poudarja, da je prišel čas, ko mora OF to zahtevo sporočiti svojemu narodu in zaveznikom, na koncu pa je rečeno, da je tovariš Bebler pooblaščen za vse razgovore v smislu tega pisma.³⁴ Kot smo že slišali, je ta predlog publiciral IOOF v proglasu Vrhovnega plenuma 16. septembra, katerega je sankcioniral tudi AVNOJ.

Tako je CK KPS že pred kapitulacijo Italije jasno postavil svoje zahteve. Dne 13. septembra so se sporazumeli delegati KPH in KPI za Istro v Pazinu za priključitev Istre k svobodni Hrvaški, kar je potrdil 20. septembra tudi ZAVNOH.³⁵

Zanima nas seveda, kako je na pismo CK KPS od 20. avgusta reagiral Quinto. Ta je odgovoril v imenu sekretariata KPI šele 6. oktobra.

³¹ Zbornik VI/5, dok. 30, str. 89–90; dok. 29, str. 86–87.

³² AMNO, fasc. 534; prim. pismo CK KPS od 9. in 18. maja 1943, AMNO, fasc. 530 in 533.

³³ AMNO, fasc. 535.

³⁴ Arhiv CK ZKS.

³⁵ Arhiv CK ZKS.

Quinto pravi, da je treba razmotriti dvoje vprašanj: o partijski organizaciji v središčih (mestih) z mešanim slovenskim in italijanskim prebivalstvom in o priključitvi Trsta. Glede prvega je Quinto vztrajal, naj bi se pri vsaki taki partijski organizaciji (italijanski) ustanovila posebna slovenska sekcija, ki bi dobivala navodila za delo med Slovenci od KPI, glede priključitve Trsta pa je bil kategorično proti in je zapisal: »Noi dobbiamo manifestarvi il nostro completo dissacordo con voi.« Pristavil je, da zadostuje do nadaljnjega popolnoma priznanje pravice samoodločbe do odcepitve, priznava pa, da je pravilno tudi geslo svobodne in združene Slovenije. Dalje trdi, da ne vidi, »kakšne potrebe vas vodijo, da tako trdovratno vztrajate na priključitvi Trsta«, kar je prezgodaj tudi za Tržačane, zahteva sama pa bi zelo otežkočala podporo italijanskega ljudstva vaši borbi. CK KPI bi lahko brez težave zagovarjal le geslo svobodne in združene Slovenije, torej pravico do odcepitve slovenskih narodov od Italije, vendar le »na temelju splošnega stališča samoodločbe«. To svoje pismo zaključuje: »Ni rečeno, da bomo v vsakem primeru in vedno vztrajali na priključitvi teh skupin (Primorja in Trsta) k Italiji. Če bi bilo treba izbirati med fašistično Italijo in sovjetsko ali demokratično državo, potem je jasno, da bomo podpirali priključitev k tej in ne k oni.« Na vsak način pa naj o vsem tem razsodi Ded.³⁶

Začenjalo se je silno težko razpravljanje z italijanskimi komunisti, ki ga ni otežkočalo samo njihovo oportunistično vztrajanje na strogo teoretični pravici do samoodločbe, temveč tudi silni revolucionarni polet NOB na Primorskem, ki je mogel spričo mladega kadra obeh narodnosti pokazati tudi šovinistične tendence. Tako se je pritožil Quinto CK KPS že 3. novembra, da prihaja med slovenskimi in italijanskimi partizani v Furlaniji do incidentov, da zahtevajo slovenski politični aktivisti, naj se italijanski partizani umaknejo onkraj Tagliamenta, in se pri tem sklicujejo na izjavo iz leta 1934, v kateri je Kominternna priznala KP J le »pravico do teritorialne suverenosti na vsem ozemlju, ki je v etničnem sorodstvu s Slavijo«. Zato je nepravilno zahtevati zasedbo Beneške Slovenije, glede katere ni bilo nobenega sporazuma med obema CK.³⁷ Istega dne je brzojavil Quinto tudi Ercoliju (Togliatti) in Dedu, kjer pravi, da imajo s slovenskimi tovariši velike politične in vojaške težave in kako so pred mesecem dobili predlog Centralnega komiteta KPS Osvobodilni fronti, da se proglasi priključitev Trsta k Sloveniji. Quinto pravi, da so odločno nasprotovali, ker so prepričani, da »za enkrat zadostuje politična dejavnost na podlagi narodne samoodločbe do odcepitve obeh narodov«. Sprejem slovenskega predloga bi spodkopaval podporo italijanskega naroda slovenski NOB, nje same pa bi »postavil v težak položaj v italijanski narodni fronti«. Zato prosi Deda, naj odsvetuje slovenskim tovarišem sedanji sklep o priključitvi Trsta in da naj ostanejo italijanski partizanski bataljoni pod italijansko komando na ozemlju med Čedadom in Gemono.³⁸

³⁶ Arhiv CK ZKS.

³⁷ Arhiv CK ZKS.

³⁸ Arhiv CK ZKS.

Na razna vprašanja Pokrajinskega komiteta je odgovoril CK KPS 26. decembra 1943, torej že po zasedanju AVNOJ. Odgovor o odnosih do KPI je bil sestavljen pod perspektivo, da obstaja nevarnost, da ne bi bile slovenske in italijanske ljudske množice v mešanih predelih prepuščene protiljudski reakciji. Zato je CK KPS poudaril: 1. Mi se ne nameravamo v ničemer odreči upravičenim slovenskim nacionalnim zahtevam, uradno formuliranim v sklepih OF in potrjenim v Jajcu. O tem si morajo biti italijanski tovariši popolnoma na jasnem, kajti vse drugo je italijanski šovinizem in ostanek raznih imperialističnih vplivov. 2. Naše nacionalne zahteve so bile formulirane v svojem splošnem obsegu. Škodljivo bi bilo med množicami ob meji in v mešanih krajih zanetili diskusijo, »kam bo kaj spadalo«, in to sedaj, ko je treba združevati tako slovenske kot italijanske množice na eni sami platformi, borbi proti Nemcem. 3. To seveda ne pomeni, da bi mi v takih predelih ne postavljali svojih narodno-osvobodilnih organizacij in tudi svoje oblasti, če jo le množice, ki so za borbo z Nemci, sprejemajo in če postavljanje naše oblasti ne naleti na dejanski nacionalni odbor italijanskih ljudskih množic. Kjer bi prišlo do kaj takega, je »treba najti način za upostavitev skupne protinemške oblasti«. Tudi tam, kjer se že upostavlja oblast OF, je treba k tej oblasti pritegovati italijanske ljudske elemente z vsemi pravicami. Pri italijanskih tovariših je treba razbiti strah pred širjenjem oblasti OF, če jo množice rade volje sprejemajo, kajti ta oblast je v demokratičnem smislu vsekakor naprednejša od kaotičnih razmer v Italiji. 4. Glede stališča italijanskih tovarišev do samoodločbe misli CK KPS in vprašali bomo še CK KP J in Deda, da je v »današnjih okoliščinah in specifičnem italijanskem položaju *napačno*, ker je *abstraktno*«. Nimamo nobenega povoda, da bi bili milejši od sklepov moskovske konference. Da, mi smo za samoodločbo in za enakopraven dogovor z italijanskim narodom, toda samo pod pogojem, če bo italijanski narod zares imel, to se pravi, če si bo priboril vse demokratične pravice, da bo sam o sebi demokratično odločal, to se pravi, če bo izkoreninil vse ostanke italijanskega fašizma, s tem pa seveda tudi italijanskega imperializma. Z imperialistično Italijo pa se seveda mi ne bomo pogovarjali na bazi samoodločbe, niti ji ne bomo priznali pravice enakopravnosti. Pogovorite se o tem z italijanskimi tovariši, ne glede na to, kdaj bomo dobili odgovor CK KP J oziroma od Deda. Prepričani smo, da je tako stališče edino pravilno.³⁹ To so bile velike besede, ki jih je v imenu CK KPS, jasno in precizno formuliral veliki Kidričev genij!

Na avnojski odlok, na sklepe Vrhovnega plenuma in ZAVNOH je odgovoril CK KPI dne 5. januarja 1944. Poudaril je, da so izjave o priključitvi zmotne in preuranjene, da vzbujajo šovinizem in otežkočajo sodelovanje in borbeno enotnost. Vse to pa lahko koristi »le manevrom in akcijam vseh naših sovražnikov enotnosti«. Zato je CK KPI »načelno proti priključitvi« in pristaja le »na priključitev tistih slovenskih in hrvaških predelov, ki so jih že zasedle enote NOV«, vendar pa naj bi do

³⁹ AMNO, fasc. 533.

tega prišlo brez posebnih uradnih izjav.⁴⁰ Prav tako in še posebej se je uprla priključitvi Trsta tudi italijanska partijska organizacija v Trstu in je predlagala sestanek delegatov KPS, KPH in KPI. Tako je konec januarja 1944 prišlo do dveh sestankov med delegati PK KPS in delegati komiteta KPI, ki so bili pooblašteni od CK KPI. Naši delegati so poudarili, da je »Trst del našega narodnega ozemlja in zato spada k Sloveniji in Jugoslaviji, gredo pa tržaškim Italijanom tudi posebne pravice. To je načelno stališče, ni pa treba že danes javno razglašati, da bo Trst pripadel k Jugoslaviji. Glavna naloga je in ostane skupni boj proti nemškemu okupatorju in fašizmu«. ⁴¹ Posledica obeh sestankov je bila ustanovitev posebnega odbora (Comitato di collegamento) iz zastopnikov obeh partij v Trstu z nalogo pobijati šovinizem, pripravljati množice za skupne boje za osvoboditev. Če pa bi se pojavilo vprašanje o bodoči pripadnosti Trsta, se bo to razlagalo »v smislu samoodločbe narodov«. V obratih, kjer ima večino italijanski proletarijat, naj se formirajo samo organizacije KPI, kjer so v večini Slovenci, pa organizacije KPS.⁴²

Z zgoraj omenjenim Kidričevim pismom in podobnim Kardeljevim pismom od 2. februarja 1944,⁴³ je bilo seveda takoj seznanjeno tudi vodstvo KPI za Benečijo (Umberto), ki je poslalo 23. februarja CK KPI pripombe glede stališča CK KPS oziroma CK KP J. Umberto je poročal, da je predlagal CK KPS in CK KP J kot temelj sodelovanja med slovenskimi in italijanskimi množicami skupno borbo proti nacifašizmu, da sta kritizirala geslo KPI o pravici do samoodločbe, češ da je abstraktno internacionalistično in da ne upošteva dovolj sedanjega stanja, ki se odraža v konkretni borbi med demokracijo in reakcionarnimi silami. Dalje poroča Umberto, da se KPS ne bo odpovedala pravičnim nacionalnim zahtevam, ki so formulirane v odloku AVNO J, ne bo pa o tem — še v času boja — diskutirala javno med množicami, ker bi to oviralo združevanje antifašističnih sil. Na koncu pravi Umberto, da so odnosi med obema partijama v obmejnih predelih nezdravi in da mora priti do nekega sporazuma med odgovornimi tovariši.⁴⁴

V svojem pismu od 15. marca 1944 je CK KPI sicer osvojil načela Kidričevega in Kardeljevega pisma in je spremenil svoje prvotno stališče, ki je bilo izraženo že v Quintovem odgovoru na Kardeljevo pismo od avgusta 1943, glede avnojskega odloka itd. Priznal je umestnost sklepa Vrhovnega plenuma, ZAVNOH in AVNO J, pravi pa, da bi bilo le boljše reči, da so to »sklenile ljudske množice in ne visoki forumi«. Tako bi ostala nerešena in odgodena za čas po osvoboditvi le še vprašanje meja in usoda tistih predelov, ki so narodnostno mešani, ali pa bi mogli biti kakor koli sporni.⁴⁵

Prav 15. marca je pisal Kardelj ponovno sekretariatu KPI, ko se je iz Slovenije po zasedanju SNOS vračal na sedež CK KP J in bi se zato

⁴⁰ Arhiv CK ZKS.

⁴¹ AMNO, fasc. 436.

⁴² AMNO, fasc. 534.

⁴³ Arhiv CK ZKS.

⁴⁴ Arhiv CK ZKS.

⁴⁵ Arhiv CK ZKS.

ne mogel udeležiti že domenjenega sestanka med delegati CK KPS in CK KPI, ki se je potem vršil v začetku aprila na primorskem osvobojenem ozemlju. Kardelj poudarja v uvodu, da je treba odpraviti vsa nesoglasja, ki so jih povzročile obojestranske napake terenskih organizacij obeh partij (šovinistične tendence itd.). Sodelovanje je potrebno, da se onemogoči razmah šovinističnih tendenc, v katere bi se lahko vgnездila reakcija. NOB obeh narodov bo uspela le tedaj, če se zagotovi vodstvo predvsem proletariatu. Italijanski proletariat v Julijski krajini predstavlja politični faktor, ki se ne sme ločiti od kmečkega prebivalstva, ki je izključno slovensko. Za enotnost antifašističnih sil pa ni dovolj le enoten program, temveč je potreben tudi enoten oborožen boj.

Treba je — nadaljuje Kardelj — da terenske organizacije obeh partij pravilno postavijo: 1. Priključitev Slovenskega in Hrvaškega Primorja svobodni Sloveniji oziroma Hrvaški. Priključitev je proklamiral Vrhovni plenum OF, potrdil AVNOJ in objavil tudi Radio Slobodna Jugoslavija, ki je bil v Sovjetski zvezi. Noben od teh odlokov ne postavlja nobenih meja, ne omenja nobenih krajev in ne določa nobenih oblik, kako naj bi se ta priključitev izvedla. Smisel teh odlokov je torej konkretizacija pravice slovenskega in hrvaškega naroda do samoodločbe v času in okoliščinah, ko so veliki predeli Primorja osvobojeni ali kontrolirani po oboroženih silah NOV. Dalje je ta akcija oslabila pozicije italijanskega fašizma in reakcije, odloki niso otežili položaja KPI in možnosti antifašističnega sodelovanja obeh narodov v Primorju, odloki niso bili samo pravilni, ampak tudi nujno potrebni. Odlok vključuje tudi Beneško Slovenijo vzhodno od Čedad in Gemone. Čeprav je odlok to ozemlje priključil, vendar ne govori o mejah, temveč le o slovenski pokrajini, ki je prišla po kapitulaciji Italije pod kontrolo NOV. 2. Glede Trsta piše Kardelj, da je bila diskusija naših tovarišev o njegovi bodoči pripadnosti napačna, napačna pa tudi njegova izločitev kot področja osvobodilnega boja slovenskega naroda, kot so to trdili italijanski tovariši. Danes je važno samo to, da se doseže v Trstu čim večja antifašistična aktivnost obeh narodov in da se ta aktivnost poveže s celotno antifašistično borbo Julijske krajine. Groba napaka je zahtevati od italijanskih antifašistov v Trstu, da bi se izjasnjevali za priključitev Trsta k Jugoslaviji, je pa tudi napačno, če italijanski tovariši ne vidijo, kaj se dogaja v Jugoslaviji in kakšno pomoč so dolžni dati temu dogajanju. Z dnevnega reda je treba postaviti vsako diskusijo o bodoči pripadnosti Trsta. Poglavitno je upoštevati enotnosti tržaškega italijanskega proletariata in slovenskega zaledja.

O organizaciji obeh partij predlaga Kardelj, naj se ustanovljajo v Trstu in drugod komiteti za zvezo, v katerih naj bodo predstavniki obeh partij, soglasni sklepi komitetov pa naj bi bili obvezni za vse organizacije obeh partij. Na koncu sporoča, da sta za bližnje razgovore določena član CK KPS Šentjurčeva in kandidat CK KPS Bebler.⁴⁶

⁴⁶ Arhiv CK ZKS.

Na vprašanja obeh CK je odgovoril Ded Birku (Kardelju) in Quintu 28. marta takole:⁴⁷ »Ščitaem političeski nepravilnŷm kogda idet borbŷa protiv obščego vruga, obostrŷšče zaim otnošenŷa meždu italbŷnskimi i slovenskimi partizanami territorialbnymi sporami o Trieste ili zone meždu Čivdale in Džemonoi, sporŷ, kitorie dolžnŷ bŷt razrešeni posle razgroma vruga.«⁴⁸

Od 2. do 4. aprila je bil na Primorskem sestanek med delegati CK KPS in CK KPI (Mario in Roberto), ki je sprejel vrsto sklepov. Obe partiji sta se zedinili, da je potrebna skupna osvobodilna borba proti nemškim okupatorjem, italijanskim fašistom in slovenski belo-pravi gardi. Dalje, da danes ni na mestu razpravljanje o razmejitvenih problemih, ker bo končna rešitev odvisna predvsem od splošnega položaja v tem delu Evrope, zlasti pa v Jugoslaviji in Italiji. To seveda ne predstavlja pomislekov proti sklepom Vrhovnega plenuma OF in AVNOJ. Odloženo je samo »vprašanje razmejitve in usode predelov, ki so narodnostno mešani, ali pa morejo biti kakor koli sporni«. Dolžnost obeh partij je skrb za razvoj osvobodilne borbe v Italiji po zgledu NOB jugoslovanskih narodov.

V sklepih o obliki sodelovanja je poudarjena potreba primerne anti-šovinistične kampanje v partizanih in množičnih organizacijah ter v tisku in popularizacija NOB obeh narodov in njunih voditeljev (Tito — Togliatti). Potrebna je medsebojna pomoč obeh partij. V krajih s strnjanim italijanskim ali slovenskim prebivalstvom se formirajo organizacije italijanske oziroma slovenske KP, v narodnostno mešanih krajih pa organizacije obeh in je vsaka popolnoma samostojna. Za koordinacijo se ustanovijo posebni odbori. V obratih z italijansko večino delavcev se osnujejo celice KPI, kjer pa so v večini Slovenci, pa slovenske. Pride naj do najtesnejšega sodelovanja med organi VOS (naša Varnostno obveščevalna služba) in GAP (gruppi azione patriotica), neke vrste italijansko Narodno zaščito.

V narodnostno mešanih krajih naj se ustanovljajo oblastni (borbeni politični) organi obeh narodnosti, v podjetjih pa odbori Delavskega bratstva v osvobodilnem boju.

Med ukrepi za vojaško sodelovanje je najpomembnejši sklep, da se ustanovi v Slovenskem Primorju garibaldinska brigada Trieste kot sestavni del italijanskih garibaldinskih brigad. Dokler ta operira na področju 9. korpusa, je podrejena komandi garibaldinskih brigad in štabu 9. korpusa, ki se obvezuje, da bo brigado podpiral kot ostale italijanske enote z orožjem in vsemi sredstvi. Za obmejno področje (Brda, Beneška Slovenija in Furlanija), kjer operirajo slovenske in italijanske enote, se postavlja mešani operativni štab.⁴⁹

Kljub sporazumu nevšečnosti niso prenehale in jih je bilo poleti in jeseni vedno več. Jedro vsega tega je bilo nepravilno pojmovanje patriotizma in internacionalizma. Že 16. avgusta je poročal italijanski CK

⁴⁷ Citiram depešo tako kot jo je dešifriral naš dešifrant.

⁴⁸ Arhiv CK ZKS.

⁴⁹ Arhiv CK ZKS in AMNO, fasc. 577.

slovenskemu, da obstajata dve nevarnosti šovinizma. Od italijanske strani se sliši: bojmo se slovanskega maščevanja zaradi fašističnega zatiranja, od slovenske strani pa: če se hočejo Italijani boriti z Nemci, naj gredo iz naših krajev in naj se bojujejo v Italiji.⁵⁰ CK KPS je predlagal nov sestanek in Šentjurčeva piše CK 20. avgusta, da je treba nujno rešiti z italijanskimi tovariši več vprašanj.⁵¹

Kardelj je pisal 9. septembra delegatu CK KPI Vittoriju, ki je prišel na sedež 9. korpusa. Pismo zaenkrat ni znano, moremo ga pa zelo dobro rekonstruirati s pomočjo izredno ostrega odgovora, ki ga je poslalo Vittoriju vodstvo KPI za Severno Italijo. Po tem pismu naj bi dal Kardelj 9. korpusu nalogo, naj zasede Trst, Gorico itd. pred angloamerikansko vojsko in čim več Furlanije. To Kardeljevo pismo je bilo posledica sestanka članov CK, AVNOJ in Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, ki je bil 9. septembra na bazi 80 na Rogu in kjer se je razpravljalo o bodočih slovenskih mejah. Prvi elaborat o bodočih slovenskih mejah je predložil Znanstveni inštitut predsedstvu SNOS že februarja 1944, o katerem je bila potem diskusija 20. marca v Semiču. Na tem sestanku je zmagalo načelo, da se bodo naše maksimalne ali minimalne teritorialne zahteve ravnale po tem, kakšna bo oblika vladavine v danem trenutku pri naših sosedih. Zato je dobil Znanstveni inštitut nalogo, naj izdela take meje, ki se bodo zahtevale v vsakem primeru, to je etnografske, a s tistimi korekturami, ki jih narekujejo gospodarske in strateške potrebe.⁵²

Na sestanku 9. septembra je poudaril Kardelj, da je naša minimalna meja etnografska meja z vključitvijo ozemlja, potujčenega v imperialistični dobi in z upoštevanjem manjših korektur zaradi nujnih prometnih, gospodarskih in strateških momentov. Po dolgi debati je bil sprejet sklep, naj izdela prof. Zwitter svoj elaborat glede zahodne meje tako, da vključi v že izdelano mejno črto še železnico Gorica—Krmin in da vključi Čedad, Fojdo, Ahten, Neme, Rtin, Humin, Pušjo ves in Možac, general Avšič pa je dobil nalogo izdelati načrt za strateško mejo.⁵³

Vittorio je odgovoril Kardelju 15. septembra in je na začetku poudaril, zakaj ni obvestil o tako važnih sklepih Ercolija in da sam ne more ničesar odločati. Pravi, da je zadeva »komplicirana tudi zato, ker sodeluje KPI v vladi in ima skupen bojni načrt z ostalimi strankami«. Nato poudari Vittorio veliko zmoto, da namreč imperializem v Italiji ne bo znova zmagal, ker je »italijanski narod, ki je strmoglavil fašizem, dokazal, da ga ni več pripravljen prenašati v kateri koli obliki«. Očita Kardelju, zakaj ga ni obvestil o teh sklepih in o presoji položaja v Italiji že pred meseci, ko sta se srečala, prizna pa, da so si naši narodi »priborili sakrosanktno pravico do popolnega zedinjenja vseh narodov Jugoslavije v svobodni, nedeljivi in popolnoma zedinjeni Jugoslaviji«.⁵⁴

⁵⁰ Arhiv CK ZKS.

⁵¹ AMNO, fasc. 534.

⁵² Iz Bevkovega pisma POOF za Slovensko Primorje od 30. marca 1944, AMNO, fasc. 519.

⁵³ AMNO, fasc. 457.

⁵⁴ Arhiv CK ZKS.

Spričo naglo se razvijajočih vojnih dogodkov je bilo možno predvidevati angloameriško izkrcanje nekje v Severni Italiji in Istri. Zato je bilo treba na Primorskem pohiteti in je bil 17. septembra po skrajšanem postopku izvoljen PNOO za Slovensko Primorje, to je, najvišji neposredni predstaviški organ ljudske oblasti na Primorskem. Ta dogodek je močno vplival na Vittoria, ki je še istega dne pisal Togliattiju, da je do tega prišlo zaradi Sforzinih izjav, angleških manevrov itd., pa »tudi zato, ker aprilaska pogodba (med obema partijama) ni bila vseh našim slovenskim tovarišem«. Vittorio kritizira tudi postavljanje mešanih oblastnih organov, ne da bi se hkrati odločala njihova državna pripadnost. To bi bilo opravičeno le takrat, če bi reakcionarne sile v Italiji s pomočjo Angloamerikancev uspele, kar pa je — zopet usodna zmota! — po njegovem mnenju popolnoma izključeno.⁵⁵

Preden bomo pregledali Togliattijev odgovor od 19. oktobra, poglejmo direktive CK KPI od 24. septembra, depešo IOOF, pismo CK KPI Kardelju in pozdrave CK KPI jugoslovanski osvobodilni vojski.

Smo v razdobju silovitega odmeva že omenjenega Titovega govora doma in v svetu. Dne 24. septembra je izdal CK KPI zaupne direktive vodstvu tržaške, goriške in videmske federacije KPI, kjer v uvodu poudarja, da je nastala Titova Jugoslavija v triletni krvavi osvobodilni vojni in da je »molto piu progressiva di quanto abbiamo potuto raggiungere nell'Italia del Sud«. Nepravilno bi bilo odrekati slovenskemu narodu pravico svobodne združitve. Naša dolžnost je skupna borba s Titovo Jugoslavijo proti skupnemu sovražniku. Takoj je treba izvesti: 1. Vse italijanske enote na področju 9. korpusa morajo operirati samo pod njegovo komando, in to zaradi nevarnosti, da bi jih zavezniki ne razorožili, ko bodo prišli na to področje, kot to delajo z vsemi italijanskimi partizanskimi enotami. Deveti korpus pa je sestavni del NOV in POJ in ta sestavni del zavezniške sredozemske armade. Italijanske enote bodo v sestavi 9. korpusa obdržale popolno avtonomijo. 2. Kolikor je potrebno, naj postavi KPS in KPI skupno oblast antifašističnih sil.⁵⁶

Te direktive ne gredo preko aprilskega sporazuma in ne omenjajo zahteve iz Kardeljevega pisma od septembra. V depeši IOOF od 1. oktobra je bil POOF in Oblastni komitet KPS za Slovensko Primorje močno kritiziran zaradi »počasnosti pri izvajanju množične kampanje na Titov govor o naših mejah«. IOOF zahteva, naj se v tej kampanji jasno poudari, da so Primorje, Trst in Slovenska Koroška naši.⁵⁷

Vittorijev odgovor 17. oktobra pa že meri na zahteve v Kardeljevem pismu. Javno je CK KPI sicer pozdravil bližajočo se NOV, o kateri pravi, da bo začela, podprta od Rdeče armade, »operacije velikega obsega za izgon Nemcev in fašistov tudi iz Julijske krajine in iz ozemlja severovzhodne Italije ... Titove vojake moramo sprejeti ne samo kot osvoboditelji, kot sprejemamo v osvobojeni Italiji angloameriške vojake, temveč kot starejše brate, ki so nam pokazali pot upora in zmage proti naci-

⁵⁵ Arhiv CK ZKS.

⁵⁶ AMNO, fasc. 534.

⁵⁷ AMNO, fasc. 534.

fašističnim okupatorjem». ⁵⁸ Vittorio pa v pismu istega dne izraža »presenečenje nad sklepi CK KPS«. Očita odločitev za aneksijo mešanih ozemelj, okupacijo popolnoma italijanskega ozemlja, ne da bi bil CK KPI prej o tem obveščen, da bi odločali sporazumno. ⁵⁹

Vtem pa je prišlo do sestanka med Kardeljem in Togliattijem. Uspehi tega sestanka so razvidni iz Togliattijevega pisma Vittoriju 19. oktobra z naslednjimi direktivami: 1. Pozitivno bo, če bodo Titove čete zasedle Julijsko krajino, kajti to bo pomenilo, da tod ne bo angloameriške okupacije in ne upostavitve reakcionarne italijanske uprave. Ustvaril se bo torej drugačen položaj kot je sedaj v osvobojenih predelih Italije. 2. KPI mora aktivno sodelovati z jugoslovanskimi tovariši pri postavljanju ljudske oblasti v vseh predelih, ki jih bodo osvobodile Titove čete, pa tudi že pred osvoboditvijo povsod, kjer so Italijani in naše organizacije. To velja predvsem za Trst. V soglasju z jugoslovanskimi tovariši in spričo posebnega položaja moramo danes navajati italijanske množice, da prevzamejo vodstvo nad življenjem Trsta. Na čelu tega vodstva morajo biti naše napredne sile, ki morajo najtesneje sodelovati s slovenskim osvobodilnim gibanjem in NOV. 3. Izvesti je treba čim širšo mobilizacijo za italijansko partizansko vojsko, ki naj ohrani svoj narodnostni značaj, a naj postane sestavni del NOV in POJ. To je »edino sredstvo, s katerim boste preprečili razorožitev teh enot po izgonu Nemcev«. Končno je še naročil, da je treba ustvarjati čim boljše pogoje za sporazumno reševanje vseh vprašanj med obema narodoma. ⁶⁰

Togliattijeve direktive, to je uradno stališče CK KPI, so bile jasne: pristanek na zasedbo Julijske krajine po enotah NOV in POJ, upostavitve ljudske oblasti, sodelovanje vseh antifašističnih sil v Trstu in podreditev garibaldinskih enot 9. korpusu. Kot je razvidno iz Babičevega pisma od 28. oktobra, so te direktive zelo ugodno vplivale v Trstu, ⁶¹ kjer je bil v začetku decembra ustanovljen skupni Obkom, novi mestni odbor vseh tržaških antifašističnih organizacij in skupni mestni odbor OF, ki bo »v danem trenutku prevzel oblast v Trstu«. ⁶²

Sredi decembra pa so se stvari znova zakomplicirale. V depeši, ki jo je poslal 15. decembra Vittorio Dedu, je rečeno, da se CK KPS ni držal aprilskega sporazuma, in da je bil brez predhodnega sporazuma izvoljen PNOO in da je Kardelj v pismu od septembra zastopal »una cosa completamente errata che Trieste sia slovena«. Zato prosi Deda za intervencijo in naj vpliva na jugoslovanske tovariše, naj bodo »piu ragionevoli, meno rigidi ed intransigenti«. ⁶³

Tudi začetek 1945 ni prinesel izboljšanja. Dne 15. januarja je sporočil sekretariat KPI za Severno Italijo slovenskemu CK, da bi pomenilo postavljanje vprašanja priključitve Trsta k Jugoslaviji ne le onemogočiti vsak sporazum s CLNAI (Comitato di liberazione Alta Italia, vodstvo

⁵⁸ AMNO, fasc. 534.

⁵⁹ Arhiv CK ZKS.

⁶⁰ Arhiv CK ZKS.

⁶¹ ADNO, fasc. 534.

⁶² Pismo Šentjurčeve od 5. decembra 1944, ANMO, fasc. 534.

⁶³ Arhiv CK ZKS.

italijanske rezistence za Severno Italijo), temveč povzročilo tudi intervencijo tega pri zaveznikih, da bi ti zasedli Trst in na ta način prehiteli NOV in POJ.⁶⁴

Vittorio je, kot je 18. januarja sporočil CK KPS, izdal dnevno povelje za spojitev vseh garibaldinskih čet v Julijski krajini z NOV in POJ, da »ne bi ostali na repu«, istega dne pa je sporočil Togliattiju, da z Jugoslovani v marsičem ne soglaša. V pismu CK KPS 15. februarja poudarja, da njihovo stališče o priključitvi Trsta, Istre in Primorja »ni bilo in ni posledica neke načelne razlike, temveč zgolj taktična razlika z ozirom na poseben italijanski položaj in tudi glede na to, da zahteva združitev (ne priključitev) Trsta in ostalih mešanih predelov globljo in boljšo politično akcijo kot je bila tista pred oktobrom 1943 zlasti na Primorskem«. Dalje pravi, da pa razume stališča slovenskih tovarišev, ki jim ga narekuje domači in mednarodni položaj kot tudi zunanja pasivnost KPI.⁶⁵

Vendar je CK KPS v soglasju z Vittorijem izdal posebne smernice glede odnosa do Italijanov v Trstu, kjer je rečeno, da je treba mobilizirati vse sile, utrditi oblast in ustvariti tako stanje na Primorskem, ki ne bo dopuščalo nobenega dvoma o dejanski pripadnosti te zemlje.⁶⁶

Iz vsega povedanega moramo reči, da je bila prva faza bojov CK KPS za Slovensko Primorje ustanavljanje organizacij KPS. Prvo nerazumevanje od strani CK KPI je odstranila Dedova intervencija in veliki vojaški uspehi NOV in POJ. Po kapitulaciji Italije se je začela druga faza z izdajo avnojskega odloka, ki zadene na »taktično« nerazumevanje od strani Vittoria. Tretja faza pa se je začela z zahtevo CK KPS po zasedbi vse Primorske s Trstom in Slovensko Benečijo po enotah NOV in POJ.

3. CK KPS (CK KPJ) in CLNAI in CLV

Potreben je kratek pregled organizacijske strukture italijanskega odporniškega gibanja (resistenza) in poudariti je treba nekaj momentov iz njenega razvoja, potrebnih za razumevanje razprave. Italijanska rezistenca je bila — gledano s stališča italijanskih buržoaznih strank — posledica antifašističnega gibanja, ki se je izoblikovalo že pod fašističnim režimom. To gibanje, ki je bilo spočetka razcepljeno in se je razvijalo v okviru posameznih demokratičnih strank, se je začelo sredi 1941 združevati in na pobudo KPI je bil ustanovljen oktobra 1941 v Toulousu (torej v emigraciji) antifašistični odbor za združitev italijanskega naroda med vodstvom KPI, socialistično stranko in tako imenovano akcijsko stranko (partito d'azione). Prva v Italiji dosežena antifašistična enotnost med komunisti, socialisti, akcionisti in demokristjani pa je bila ustanovitev odbora narodne fronte jeseni 1942 v Torinu (Stalingrad in anglo-

⁶⁴ Citira Lev Modic, Iz dokumentov o odnosu KP Italije do vprašanja Trsta, Slovenskega Primorja in Istre, Delo, glasilo CK KPS, 1949, št. 6-7, str. 83.

⁶⁵ Modic, str. 81.

⁶⁶ AMNO, fasc. 534.

ameriško izkrcaje v Severni Afriki!), kmalu za tem pa tudi v Rimu in Milanu.

Pod vplivom velikih svetovnih in domačih dogodkov (veliki štrajki) spomladi in poleti 1943 je italijanska visoka buržoazija strmoglavila Mussolinija, v vodstvu rezistence pa je prišlo do še tesnejšega borbenega sporazuma. Po kapitulaciji Italije je bilo vodstvo rezistence postavljeno pred nove naloge, pred borbo z nemškim okupatorjem. V Rimu je bil ustanovljen ilegalni centralni odbor narodne osvoboditve (Comitato di liberazione nazionale — CLN), ki je napovedal vojno fašizmu in Nemcem, po deželi pa se je začela ustanavljati velika mreža CLN, od občinskih do pokrajinskih, a vsi v strogi koalicijski obliki v CLN združenih antifašističnih strank. V vsakem CLN je vladalo strogo paritetno načelo, za vsak veljaven sklep je moralo biti doseženo soglasje vseh strank in vsaka stranka je imela pravico veta. Levičarske stranke so bile za takojšnjo borbo, desničarske pa bolj za pasivni odpor ali pa za strogo povezavo te borbe z zavezniškimi operacijami. Da se italijanska rezistenca pod takimi pogoji ni mogla spremeniti v revolucionarno gibanje ljudskih množic, je jasno.

Vodstveno vlogo v rezistenci na okupiranem ozemlju onkraj Apeninov je kmalu prevzel odbor za narodno osvoboditev Severne Italije (Comitato di liberazione nazionale di alta Italia — CLNAI), ki je bil sestavljen enako kot centralni CLN v Rimu. Največ zaslug je imela v tem odboru KPI, kajti njen taktični borbeni program — uničevanje fašizma in upostavitev demokratičnega režima — ji je prinašal veliko popularnost. Za KPI je bila najpomembnejša akcijska stranka, ki se je razvila iz ilegalne antifašistične skupine *Giustizia e libertà* iz leta 1930. Njene pristaše moremo najti tako kot italijanske komuniste tudi v internacionalnih brigadah v Španiji. Stranka je bila mešanica nekakšnih progresivnih demokratov in liberalnih socialistov in je imela velik vpliv zlasti na mlajšo inteligenco. Prav ta stranka je bila prva, ki je postavila v CLN vprašanje monarhije ali republike in se je odločno izrekla za republiko, ki naj bi zrastle iz prenovljenih sil italijanskega naroda. V tej republiki naj bi prišlo do velike dekoncentracije administrativne oblasti, ki naj bi se prenesla na pokrajine in občine. Stranka je zahtevala nacionalizacijo velike industrije, temeljito agrarno reformo itd. Tretja stranka po pomembnosti je bila italijanska socialistična stranka, ki je zahtevala socialistično republiko delavcev. Nadaljna stranka je bila demokristjanska stranka kot obnovljena antifašistična klerikalna stranka iz 1924, a pomnožena z mlajšimi silami predvsem iz Katoliške akcije. Zahtevala je obnovev parlamentarizma, decentralizacijo centralne oblasti in ohranitev korporacijskega sistema, kar je zlasti zahtevala mladina iz Katoliške akcije. Manj pomembna pa je bila liberalna stranka, ki so jo sestavljali Giolittijevi demokrati in Nittijevi radikali. Zahtevala je vrnitev demokratičnih svoboščin in obnovo države pred nastopom fašizma. Bila je predstavnik bogate buržoazije in intelektualcev, kot je bil na primer Croce. V stranki demokracije dela (*partito della democrazia del lavoro*) je bila glavna osebnost Bonomi, italijanski framasoni, visoka

birokracija in bogati svobodni poklici. Njen program je bila mešanica liberalizma in dirigiranega gospodarstva.

Kljub veliki heterogenosti je bila dosežena naslednja koalicijska platforma: (1) Obnova demokratičnih svoboščin in parlamentarizma, (2) odprava fašizma kot nacionalističnega in totalitarističnega sistema, državnega sindikalizma in dirigiranega gospodarstva ter odtrganje Italije od nemškega nacizma in njena vrnitev k tradicionalni svobodoljubni politiki, (3) ne načenjati sovražne politike do Vatikana, ker je sklenil s fašizmom lateransko pogodbo leta 1929. (Za to uslugo se je Vatikan oddolžil centralnemu CLN s tem, da je dajal njegovim desničarskim članom varno bivališče v svojih eksteritorialnih prostorih na via Cernaria.⁶⁷)

Eno najtežjih vprašanj za centralni CLN je bilo, kakšen odnos naj zavzame do italijanskih vlad (Badoglio-Bonomi), odnosno kakšno nalogo naj bi imela oba. Vnele so se hude politične borbe in spomladi 1944 je grozil celo razpad CLN. Končno je bilo sklenjeno sodelovanje z vlado do popolne osvoboditve Italije.

Konec januarja 1944 je dobil CLNAI nalogo od centralnega odbora, naj organizira partizansko vojsko, vzdržuje preko Švice zvezo z zavezniki in pošlje stalno zastopstvo v Lugano. Še večji pomen je dobil CLNAI po osvoboditvi Rima in je postal po posebnem pismu predsednika italijanske vlade v začetku avgusta predstavnik italijanskega osvobodilnega gibanja na okupiranem ozemlju. Dne 7. decembra 1944 je bil sklenjen sporazum med CLNAI in zavezniškim generalom Wilsonom, v katerem se je CLNAI zavezal voditi tako borbo, kateri se bodo mogle priključiti vse antifašistične sile in stranke, da bo ob izgonu sovražnika vzdrževal red in mir do prihoda zavezniške vojske, ki bo takoj postavila zavezniško vojaško upravo, in končno, da bo izvrševal vsa zavezniška vojaška navodila. Zavezniki pa so se zavezali, da bodo dali visoko denarno pomoč, njihove vojaške misije pri italijanskih partizanskih enotah kot pri CLNAI so dobile značaj posvetovalnih organov. Konec decembra je priznala italijanska vlada CLNAI za organ antifašističnih strank na neosvobojenem ozemlju in za svojega delegata v osvobodilni vojni. Meseca marca 1945 pa je poslala svojega delegata v CLNAI v Milan, s katerim je bil sklenjen sporazum, naj vodi CLNAI in komanda italijanske partizanske vojske vojno po lastni presoji, a v skladu z navodili zaveznikov. Varuje naj pred uničenjem veliko industrijo v Severni Italiji, od splošne vstaje in osvoboditve pa do upostavitve zavezniške vojaške uprave naj izvaja po svojih odborih vso oblast po italijanskih zakonih izpred leta 1915. Kmalu zatem je bila ustanovljena v okviru CLNAI enotna komanda italijanske partizanske vojske, neposredno pred začetkom splošne vstaje v Severni Italiji pa je bil ustanovljen v okviru CLNAI še poseben Comitato insurrezionale.

Do pomladi 1945 ni bilo enotne italijanske vojske, temveč je bila to le vojska strank, vključenih v italijansko rezistenco. Hrbtenico te koalicijske vojske so sestavljale komunistične garibaldinske brigade (35

⁶⁷ R. Cadorna, *La riscossa*, Milano 1948, str. 90–91.

do 40 % vse italijanske partizanske vojske), katerih komandni kader (komandant, politkomisar itd.) je bil izključno iz članov KPI. Po svoji moči so bile na drugem mestu enote Giustizia e libertà (brigatte gieliste), sestavljene iz pripadnikov akcijske stranke, ki so sestavljale skupaj s socialističnimi enotami (brigatte Matteotti, Popolo in Mazzini) do 25 % italijanske partizanske vojske. Ostalo so sestavljale enote drugih strank.

Italijanska partizanska vojska se je delila na gorjansko in ravninsko. Prvo so sestavljale čete, bataljoni, brigade, divizije in grupe, drugo pa enote, podobne nekoliko naši partizanski Narodni zaščiti in sabotažnim skupinam, in to GAP (gruppi di azione patriotica) in SAP (squadre azione partigiana). Spomladi se nekako ustvari — le formalno — enotna italijanska partizanska vojska, ki se je začela imenovati Korpus prostovoljcev svobode (Il corpo volontari della libertà — CVL).

Kot piše prvi in zadnji komandant CVL, general Cadorna, italijanska partizanska vojska spočetka ni poznala gverilske taktike, kolikor se tega niso naučili kasnejši italijanski partizani kot italijanski okupatorji v borbi z NOV in POJ, in da so bili le politični cilji strank gibalo za osvobajanje večjih ozemelj, kjer so lahko pokazale stranke vzorec vladanja po osvoboditvi.⁶⁸ Druga zanimiva Cadornova ugotovitev (kolikor ni prva cinična!) govori o odnosih partizanov do zaveznikov. Ti so po kapitulaciji Italije sprva zelo spodbujali Italijane k čim večjemu odporu proti nacizmu in fašizmu in so te začetke zelo budno spremljali iz svojega obveščevalnega središča v Švici. Toda, pravi Cadorna, italijanska rezistenca se je v Severni Italiji razrasla proti pričakovanju zaveznikov in začeli so pošiljati k vsaki večji enoti zvezne oficirije, da bi se v Italiji ne ponovil »grški slučaj«.⁶⁹

Italijansko partizanstvo se je začelo šele po kapitulaciji Italije, in to zelo počasi in je vprašanje, ali bi se kdaj koli razvilo do pomembnejših sil brez KPI, ki je prva začela ustanavljati garibaldinske enote in kateri so potem sledile še druge stranke. Kljub dokajšnji začetni nemški reakciji so nastala spomladi 1944 prva osvobojena ozemlja, še večja pa poleti, katera je vsa uničila velika nemška jesenska ofenziva. Jeseni 1944 je italijanska partizanska vojska preživljala hudo krizo, ko je postalo jasno, da bo velika zavezniška ofenziva obtičala na Apeninih in ko je 13. novembra pozval general Alexander italijanske partizane, naj prenehajo z akcijami in odidejo domov. Ni pa povedal general, kako naj bi se vrnilo domov nad 100.000 partizanov, da ne bi padli v roke naci-fašistom. Temu pozivu se je odločno uprla predvsem KPI in za njo celoten CLNAI in začela se je trda borba za dviganje globoko padle morale v partizanskih vrstah. V teh kritičnih časih je izdala KPI pogumno in pomembno geslo: dovolj smo močni sami in ne računamo na pomoč od zunaj!

Tako je ostala italijanska partizanska vojska onkraj gorske linije v glavnem nedotaknjena, Cadorna pa poudarja, da so jo zavezniki

⁶⁸ Il corpo volontari della libertà v Il secondo Risorgimento, Roma 1955, str. 270—271.

⁶⁹ Prav tam, str. 271—273.

gledali že dalj časa z nezaupanjem.⁷⁰ Pomembna je bila Cadornova misija spomladi 1945 pri zaveznikih v Švici, Franciji in v Caserti. V Lyonu je prišlo do sporazuma z zavezniki, da komandanta CVL imenuje CLNAI, spada pa pod zavezniško vrhovno komando in je bil za vodstvo operacij odgovoren obema. Še pomembnejše so bile Cadornove pogodbe z zavezniki v Caserti, kjer je bilo rečeno, da se morajo zbrati italijanski partizani po osvoboditvi določenega ozemlja v posebna taborišča, kjer se bodo razorožili, po treh do štirih tednih pa se bodo začeli spuščati domov.⁷¹

Za pogajanja z Nemci odnosno z generalom SS Wolfom o nemški predaji CLNAI ni bil pooblaščen od zaveznikov in se je z Wolfom razgovarjal njihov obveščevalni center v Švici. Pač pa se je pogajal CLNAI z Mussolinijem po posredovanju milanskega kardinala Schusterja, a šele tistega dne, ko se je v Milanu že začejala splošna vstaja. Zastopniki CLNAI in CVL so od Mussolinija zahtevali brezpogojno kapitulacijo, a so se pogajanja končala brez uspeha.⁷²

Vrnimo se k vprašanju odnosov med CK KPS in CLNAI (CVL). Za urejevanje teh odnosov se je posluževal CK KPS delegata OF tovariša Vrana, prof. Urbana (dr. A. Vratuša). Čeprav se ni mogel CLNAI v nobenem primeru primerjati z AVNOJ, je bilo vendar zelo pomembno, da so se tudi z njim navezali potrebni stiki, da bi se čimprej in čim bolje opravila temeljna obveznost vseh antifašističnih sil, združevanje teh sil za čim hitrejšo in popolnejšo zmago. Že v odnosih med CK KPS in CK KPI smo opazili nekatere težave in jasno je — če upoštevamo značaj in vlogo CLNAI — da ni bilo brez težav tudi tod, čeprav je zlasti na začetku kazalo zelo dobro. Do prvih stikov med CK KPS in CLNAI je prišlo že dosti zgodaj, na prelomu 1943/44. Znana je izjava CLNAI od 7. februarja 1944, s katero pozdravlja CLNAI boj jugoslovanskih narodov, obljublja ureditev odnosov s slovenskimi in hrvaškimi osvobodilnimi odbori in poudarja potrebnost skupnega boja »e il fraterno regolamento dei rapporti fra popolo italiano ed i popolo sloveno e croato«. Istočasno je izdal CLNAI tudi oklic italijanskemu narodu, v katerem ostro obsoja nekdanjo fašistično politiko do Jugoslavije in poveljuje NOB jugoslovanskih narodov, ki je dala zgled tudi italijanskim borcem za svobodo. Oklic poudarja, da še ni primeren čas za kakršno koli razpravljanje o teritorialnih vprašanjih, katera se bodo reševala po vojni in bo njihova rešitev odvisna od takratnega političnega in gospodarskega položaja v Evropi. Poziva Italijane, naj ustanavljajo v italijanskih krajih CLN,

⁷⁰ La ricossa, str. 201.

⁷¹ La ricossa, str. 218—241.

⁷² Leo Valliani, *Tutte le strade conducono a Roma*, Firenze, str. 337—345; Cadorna, *La ricossa*, str. 249—252. Za podrobnejše poznavanje italijanske rezistence prim. poleg že omenjenih knjig še zbornik *Il secondo Risorgimento*, Roma 1955; Massimo Salvadori, *Storia della Resistenza Italiana*, Venezia 1955; Luigi Longo, *Un popolo alla macchia*, 2. izd., Verona 1952; *Una lotta nel suo corso* (z uvodom Ferucija Parrija), Venezia 1954; Roberto Bataglia, *Storia della Resistenza italiana*, 1953; Bruno Coceani, Mussolini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia, 1948; Michelle De Maggi, *Chronache senza regime*, 1953.

v mešanih pa slovensko-italijanske in hrvaško-italijanske osvobodilne odbore za uspešno skupno borbo proti skupnemu sovražniku. Dolžnost italijanskega naroda je, da se vključuje v italijanske partizanske enote, ki se borijo samostojno, ali pa v tiste, ki se borijo pod operativnim poveljstvom NOV in POJ v »naših krajih« za osvoboditev. Armada maršala Tita je sestavni del velike zmagovite armade združenih narodov, zato naj se borijo italijanski borci skupaj z njo kot bi se borili na strani svojih bratov.⁷³ V skrajšani obliki omenja ta oklic tudi Valliani,⁷⁴ ki poudarja, da ima ta oklic »mednarodno veljavo«. Ponovno poudarja CLNAI v izjavi od 27. marca 1944 potrebnost sodelovanja z NKOJ, potrebnost koordinacije vojaških akcij in najtesnejšo povezavo obeh narodov. Skupna borba bo temelj trajnega sporazuma po zmagi in ureditve spornih vprašanj v duhu pravičnosti, spoštovanja obeh narodnosti z upoštevanjem njune volje in življenjskih potreb obeh dežel.⁷⁵

Odmev vseh teh izjav se je začel praktično kazati na terenu, in to v več sporazumih zlasti med štabom Briškobeneškega odreda in štabi garibaldinskih brigad, ki so operirale v Slovenski Benečiji. Kljub točnim pogodbam je prihajalo do nesporazumov zlasti glede Beneške Slovenije.⁷⁶

Od 16. do 19. julija je prišlo v Milanu do ponovnega sestanka med delegatom OF in delegati CLNAI in tržaškega CLN. Da bi se doseglo enotno stališče med tržaškim CLN in CLNAI, je bil najprej sestanek med delegati teh dveh, kjer je tržaški komunistični delegat poudarjal, naj se prizna veljavnost avnojskega odloka za vse kompaktno naseljene slovenske in hrvaške kraje v Primorju in Istri. Po dolgih razpravah je bilo sklenjeno, da ni primeren ne čas in ne sestanek merodajen za kakršno koli sklepanje o tako delikatnih mejnih zadevah in da je treba vpreči vse sile obeh narodov za skupno borbo.⁷⁷ Na sestanku vseh delegatov je slovenski delegat poudarjal upravičenost avnojskega odloka in razložil njegovo pravo vsebino v smislu že omenjenega odgovora CK KPS italijanskemu CK. Do nekega formalnega sporazuma to pot ni prišlo, mešana redakcijska komisija pa je izdelala osnutek sporazuma, katerega naj bi sprejelo vodstvo OF in CLNAI.

Osnutek poudarja na začetku ugotovitev OF in CLNAI, da so cilji osvobodilne borbe obeh narodov isti in je zato potrebno še večje sodelovanje in učenje na izkušnjah bojev jugoslovanskih narodov. Temeljna naloga bojev obeh narodov je popolna osvoboditev, zato naj CLN za Benečijo in POOF za Slovensko Primorje mobilizirata kar največ partizanov. Oba ta dva politična predstavnika naj odstranita vse, kar bi hromilo skupne boje in naj poudarita, da bi bilo v tem času škodljivo vsako razpravljanje o mejah in bodočnosti mešanih krajev, ker je jasno, da bo možna končna rešitev narodnostnih in ozemeljskih vprašanj šele po vojni, in to v skladu s samoodločbo narodov in splošnim položajem v tem delu Evrope. Da bi se okrepil skupni boj, naj bi se OF in CLNAI

⁷³ Arhiv CK ZKS.

⁷⁴ Tutte le strade, str. 192.

⁷⁵ Arhiv CK ZKS; AMNO, fasc. 535; Valliani, str. 259.

⁷⁶ Arhiv CK ZKS.

⁷⁷ La voce libera 11. februarja 1946, sestavek Le trattive fra il CLN e l'OF.

zedinila na naslednjih organizacijskih in vojaških merah: 1. Na pravilni antifašistični kampanji, na borbi z imperialističnimi in šovinističnimi tendencami in na razkrinkavanju zločinske politike okupatorja, njegovih fašističnih hlapcev in belogardistov ter plavogardistov. Oba bosta popularizirala osvobodilni boj obeh narodov in njegove uspehe v obeh deželah. CLNAI bo seznanjal italijanski narod z avantgardno vlogo NOB in NOV jugoslovanskih narodov pod vodstvom maršala Tita za osvoboditev evropskih narodov izpod nacifašističnega jarma, ki sta s svojim zgledom poklicala vse okupirane narode v oboroženi upor proti nacifašističnemu režimu. Prav tako bo OF seznanjala jugoslovanske narode z uspehi italijanske rezistence. 2. Obe strani si zagotavljata organizacijsko in tehnično pomoč. Postavljali bosta take borbene organizacijske oblike, ki bodo omogočale čim večjo mobilizacijo ljudskih množic, in to predvsem rekrutacijo v partizane. 3. V krajih z mešano narodnostjo naj se ustanovljajo osvobodilni odbori (OF in CLN) obeh narodnosti, v tovarnah in podjetjih odbori Delavske enotnosti, ki naj zajamejo delavce vseh narodnosti. Dva člana iz OF, dva iz CLN in dva iz DE naj sestavljajo koordinacijski odbor. Tem organom je treba dati značaj ljudske oblasti, ki naj prevzamejo oblast takoj po osvoboditvi. Na koncu potrjuje osnutek sporazum, ki je bil sklenjen med komando italijanske partizanske vojske in štabom 9. korpusa o sodelovanju in pomoči na podlagi sporazumov med enotami 9. korpusa in enotami garibaldincev.⁷⁸

Posledica teh vojaških sporazumov in milanskih razgovorov je bilo pismo, ki ga je poslala komanda italijanskih partizanov 19. julija maršalu Titu, kjer je med drugim rečen: »In occasione della stipulazione di accordi tra le collaborazione militare tra il IX Corpo NOVJ e il Corpo Italiano volontari della libertà... invia il suo saluto ed esprime la sua ammirazione al Maresciallo Tito.«⁷⁹ Prav tega dne je bil v sklopu teh milanskih razgovorov zadnji sestanek, na katerem je bil sprejet ves organizacijski del predloga OF o sodelovanju z italijanskimi partizani in odbori rezistence predvsem v obmejnem pasu. Vran poroča v poročilu št. 18, da ta dogovor po mnenju italijanskih delegatov ni popoln. Na naši strani sta bila le dva delegata POOF za Slovensko Primorje, delegati CLNAI pa so bili — kot so izjavljali — pooblaščen za razgovore od italijanske vlade, in so tako nastopali v imenu vsega italijanskega naroda. Po Vranovem mnenju je bil dogovor nepopoln zaradi več vzrokov. Italijanski antifašisti so se bali avnojskega sklepa itd. Vran poudarja, da zaradi oportunitizma KPI večini antifašistov ni bilo znano, kaj je Slovensko Primorje, in so mislili, da je to del Slovenije izven imperialistične Italije itd.⁸⁰

Jasno je, da so že začele nastajati razpoke, vendar je prišlo 4. septembra do ponovnega sestanka v Milanu, kjer je bil sklenjen in podpisan sporazum in posebna izjava CLNAI. V izjavi ugotavlja CLNAI najprej enakost borbenih ciljev obeh narodov. Zato je treba poglobiti borbena

⁷⁸ AMNO, fasc. 534.

⁷⁹ Arhiv CK ZKS.

⁸⁰ AMNO, fasc. 534.

enotnost obeh narodov in se pri tem posluževati triletnih borbenih izkušenj jugoslovanskih narodov, ki so dali občudovanja vredne primere hrabrosti. Skupen boj bo odpravil sleherno nestrpnost in bo privedel do prijateljskega sožitja med obema narodoma. Za sedaj bi bila vsaka diskusija o končnih mejah in državni pripadnosti narodnostno mešanih krajev nepotrebna in škodljiva in CLNAI je prepričan, da bo končna rešitev vseh teh vprašanj možna po vojni v skladu s samoodločbo narodov. CLNAI najslovesneje izjavlja, da priznava in da bo branil enotnost in narodno neodvisnost slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov, ki sta bili izbojevani v NOB. Z zadovoljstvom sprejema na znanje izjavo slovenskega delegata, da je italijanski narod odkritosrčno obsodil nekdanjo imperialistično politiko Italije in da se je uprl z orožjem nacističnemu okupatorju. CLNAI pozdravlja tovariše iz OF in vse borce za svobodo in demokracijo.

Tekst sporazuma je po vsebini isti kot že omenjeni osnutek. Spremenjeno je le določilo o sestavi koordinacijskega odbora.⁸¹

Zanimivo je, kako je ocenil ta sporazum veliki poveljni sodni proces proti garibaldincem v Lucchi. Sporazum je omogočal — je rečeno v sodnih aktih — tesno sodelovanje med NOV in POJ in italijanskimi partizanskimi enotami v skupni borbi proti skupnemu sovražniku in je dajal italijanskim borcem možnost vstopa v enote NOV in POJ. V CLNAI ni naletel na nobeno negodovanje in ga je v celoti potrdila tudi seja italijanske vlade, na kateri so bili navzoči ministri Casati, Solari, De Gasperi, Saragat, Cianca, Sforza in Togliatti. Tudi Roberto Battaglia, dober poznavalec italijanske rezistence, pripisuje tem političnim in vojaškim sporazumom zelo veliko veljavo. Pravi, da so se maja 1944 začeli razgovori med italijanskimi in francoskimi partizani ter med italijanskimi in slovenskimi partizani glede obmejnih pokrajin. Ti razgovori so imeli dve fazi. Prvo so predstavljali direktni razgovori med partizanskimi enotami, drugo pa razgovori med političnimi forumi. Battaglia trdi, da je bil že prvi sporazum (maja 1944 med BBO in garibaldinci) prva mednarodna zmaga italijanske rezistence, ker so slovenski partizani priznali te sporazume za polnoveljavne in so dajali italijanskim partizanom popolnoma drugačen značaj kot samo značaj sobojevnikov (cobelligeranti). V teh sporazumih so nastopali italijanski delegati enakopravno in ne kot delegati uradne Italije, ki je ta dva naroda (slovenskega in francoskega) napadla.⁸²

Sporazum je bil le malo časa v veljavi. Mesec september je bila odločilna prekretnica v italijanski rezistenci, in to v slabo smer. Dvigati je začela glavo domača in svetovna reakcija, ki je poskušala uničiti za razvoj italijanske rezistence koristne zveze z NOB naših narodov. Zanimivo je, kako je to uničevalno vlogo prevzela akcijska stranka in njene partizanske enote, ki so kot enote Osoppo operirale tudi v Beneški Sloveniji. Že 25. septembra je pooblaščen delegat OF sporazum odpovedal. Odpoved je utemeljeval, da je bilo izročenih CLNAI že več protestov

⁸¹ Arhiv CK ZKS; AMNO, fasc. 541.

⁸² Storia della Resistenza Italiana, str. 318—322.

zaradi nedemokratskih izpadov in ciljev tako poedincev kot celih skupin, vključenih v CLNAI. Kljub temu ti izpadi zlasti od strani akcijske stranke niso prenehali. Dostavlja pa, da jugoslovanski narodi ne bodo nikdar odrekli sodelovanja in pomoči pravim borcem za svobodo, demokracijo in napredek sosednega naroda in bodo kot doslej odločno branili svoje pravice, priborjene v krvavi triletni borbi.⁸³

4. Zavezniki in italijanska vlada

Vprašanje je dosti zapleteno in nanj zaradi občutnega pomanjkanja virov za najodločilnejše trenutke ne bomo mogli odgovoriti povsem zadovoljivo. Poskušali pa bomo narediti kratek prerez odnošajev in bojev za Slovensko Primorje s Trstom, ki so se včasih razvijali celo na najvišjem nivoju.

Najprej nekaj o znanem »fifty-fifty«, ki je imel brez dvoma pomembno vlogo v bojih za naše zahodne meje. Kolikor nam o tem pove Edward Stettinius,⁸⁴ odlomki memoarskih zapiskov Cordella Hulla⁸⁵ in znani Churchillovi spomini, je bil njegov razvoj nekako naslednji: Dne 30. maja 1944 je vprašal britanski ambasador Halifax v ZDA zunanjega ministra Hullu, kako bi reagirala vlada ZDA, če bi prišlo med Veliko Britanijo in Sovjetsko zvezo do sporazuma, po katerem bi nosila glavno vojaško odgovornost v Romuniji Sovjetska zveza, v Grčiji pa Velika Britanija. Ta sporazum bi veljal le za čas vojne in ne bi v nobenem primeru prejudiciral sklepov mirovne konference. Hull je na to odgovoril, da je treba stvar dobro premisliti, da se ne bi zdelo, da predstavlja sporazum delitev Balkana »na interesne sfere«. Če gre res za strogo vojaške zadeve, bi bilo to mogoče, vendar tudi te ne smejo tangirati pravic in odgovornosti treh velesil pri sklepanju miru. Naslednjega dne je prosil Churchill Roosevelta, naj bi odobril tak sporazum, na katerega je Stalin načelno pristal sredi maja 1944 s pristavkom, da bi bil zaželen tudi Rooseveltov pristanek. Tudi Churchill pristavlja, da bi sporazum ne pomenil delitve Balkana na interesne sfere in bi se nanašal le na »vojne okoliščine«. Znova je Churchill poudaril isto 6. junija s pristavkom, da se mu zdi umestno, da bi Rusi — kolikor se tiče vojaških zadev — za časa vojne skrbeli za Romunijo in Bolgarijo, Velika Britanija pa za Grčijo in Jugoslavijo, ki ležita v angleškem operacijskem področju in sta stari zaveznici Velike Britanije. Roosevelt je odgovoril 10. junija, da če je že neka vlada odgovorna za vojaške operacije v neki deželi, naj seveda dela in odloča tako, kot zahteva to vojaški položaj. Je pa nevarno, da bi se ti vojaški ukrepi ne raztegnili na politično in gospodarsko področje in da bi se zaradi tega ne začel deliti Balkan na interesna področja. Bil bi bolj naklonjen temu, da bi se ustanovilo posebno posvetovalno telo, ki bi urejalo zadeve Balkana. Churchill je odgovoril že naslednjega dne,

⁸³ Arhiv CK ZKS; AMNO, fasc. 534.

⁸⁴ Roosevelt in Rusi, Zagreb 1952, str. 13—22.

⁸⁵ Trideset dana VII, avgust-september, str. 58—61.

da bi tako telo zaviralo aktivnost in predlaga sklenitev predlaganega sporazuma najprej poskusno za tri mesece, na kar je Roosevelt pristal 12. junija. State Departement je ponovno vprašal 1. julija sovjetski ambasador Gromiko, kakšno je njegovo stališče do Balkana, in ta je odgovoril, naj sklene sporazum poskusno za tri mesece, a je odločno poudaril, da je proti sporazumu glede interesnih sfer.

Tako je prišlo med julijem in oktobrom do sporazuma (ni jasno, ali do samo poskusnega, da pa je bil v veljavi še maja 1945, bomo videli) in oktobra istega leta sta Churchill in Stalin v Moskvi ta sporazum razširila še na druge dežele in opredeli ta vpliv, morda res samo v vojaških zadevah, v znanih odstotkih: Sovjetska zveza je dobila v Bolgariji 75 %, a Velika Britanija 25 %, na Madžarskem in v Romuniji je bilo 80 proti 20, v Jugoslaviji 50 proti 50, v Grčiji pa je imela Velika Britanija vseh 100 %. Spričo tega so ZDA zahtevale, da se bodo morali reševati poveljni problemi na konferenci treh velikih, predvsem pa od Sovjetske zveze in Velike Britanije jamstvo, da bo prišlo po vojni v Evropi do svobodnih volitev in postavitve takih vlad, ki bodo resnični predstavniki narodov.

Koliko je šlo v tem sporazumu res samo za »vojaške zadeve«, moramo zaenkrat sklepati le iz dveh znanih izjav. Dne 5. decembra 1944 je izjavil Churchill v spodnjem domu glede Grčije (še pred državljansko vojno), da je ta v zelo težkem gospodarskem in finančnem stanju. Glavno breme nosi Anglija, ker je Grčija »v naši sferi, to je v vojaški sferi, glede katere smo se sporazumeli z našimi zavezniki«.⁸⁶ V Jalti pa je Stalin dejal v diskusiji o Grčiji, da popolnoma zaupa angleški politiki v Grčiji.

»Fifty-fifty«, kot je bil zamišljen, vsekakor pomeni procentualno določeni vpliv okupacijske zavezniške politike v omenjenih deželah, in to ne samo v času od osvoboditve pa do sklepanja mirovnih pogodb, temveč tudi preko (prim. grško državljansko vojno in njen konec). V tem času naj bi obe zavezniški pogodbenici v moči odstotkov (ki so se lahko tudi prekoračili, kot bomo še videli) tako vplivali na narode, osvobojene okupatorjevega jarma, da bi se — teoretično vzeto — lahko izoblikovali taki režimi, ki bi v teh deželah »procentualno« ustrežali poveljni politiki Sovjetske zveze in Velike Britanije. Ker pa se je Jugoslavija, čeprav z zavezniško pomočjo, *osvobodila sama* (revolucija!), fifty-fifty po vojni ni imel takega pomena kot prekoračenje te pogodbe s strani Sovjetske vlade recimo na Madžarskem in v Romuniji.

Osnovno vprašanje v odnošajih med zavezniki, italijansko vlado in CK KP J (NKO J) glede Primorske je bilo dolgo časa v tem, ali bo po dokončnem zlomu nacistične Nemčije na zahodu Jugoslavije obveljala do mirovne pogodbe rapalska meja, ali pa bo to podrla ob osvoboditvi in zasedla vse slovensko etnično ozemlje na zahodu NOV oziroma Jugoslovanska armada. To temeljno vprašanje je seveda sprožilo drugo vprašanje, kdo bo ob osvoboditvi, ob kapitulaciji Nemčije dejanski gospodar vsega tega slovenskega ozemlja in Trsta, Istre s Pulo, Reke in Zadra? Že 14. marca 1944 je pisal takratni italijanski zunanji minister De-Ga-

⁸⁶ Settinius, str. 45.

Gasperi veleposlaniku ZDA, da bi želel pozitiven odgovor na vprašanje, ali bodo zavezniki zasedli vso Julijsko krajino. Michelle De Maggi poroča, da je dobil De Gasperi pozitiven odgovor.⁸⁷

Na sestanku s Titom v južni Italiji je general Wilson predložil dne 12. avgusta 1944 memorandum, kjer je bilo rečeno, da bo vrhovni komandant v Sredozemlju, če bodo zavezniške sile zasedle severno Italijo, Avstrijo in Madžarsko, uvedel zavezniško vojaško upravo (Allied Military Government — AMG) tudi na ozemlju, ki je bilo pod italijansko oblastjo pred začetkom vojne, ki je avtomatično suspendirala to italijansko suverenost. AMG bo potrebna zaradi zavarovanja baz in komunikacij, preko katerih se bodo preskrbovale zavezniške sile iz tržaškega pristanišča. Zato bodo morale biti nujno zavarovane komunikacije Ljubljana—Maribor—Graz, vrhovni komandant pa želi pri vsem tudi sodelovanje jugoslovanskih oblasti. Tito je protestiral ustno in pismeno na znanem sestanku s Churchillom, ki mu je hitel pojasnjevati, da je to le vojaško vprašanje, ki potrebuje še veliko študija in posvetovanja z Rooseveltom, in je nasprotno kot Wilson trdil, da je ves slovenski in hrvaški etnični kompleks, ki je prišel po rapalski pogodbi pod Italijo (Churchill rabi sicer samo izraz »Istra«, a je iz vsega konteksta razvidno, da gre za vso slovansko zemljo), še vedno italijanski, ki pa bi ga bilo dobro odtegniti italijanski suverenosti. Toda to se more zgoditi le na mirovni konferenci, »if there none, by a meeting of the principal Powers, at which Yugoslavia could state her claim«.⁸⁸ Dalje je dejal Churchill, da je britanska vlada proti izpolnjevanju teritorialnih zahtev med vojno, ne sme pa tudi prestrašiti Italijanov, ki so sedaj začeli doprinašati koristen delež k tej vojni. Najboljša rešitev bi bila, če pride to ozemlje ob osvoboditvi pod AMG. Churchill dalje poroča in o tem piše tudi C. R. S. Harris,⁸⁹ da je Tito odločno protestiral proti uvedbi AMG, je pa načelno pristal, da more imeti vrhovni komandant neko splošno operativno kontrolo nad ozemljem s tržaškim pristaniščem vred in da bi bila navzočnost zavezniških sil potrebna za varstvo komunikacij. Odločno je vztrajal, da na tem ozemlju pripada oblast le enotam NOV in POJ ter ljudskim odborom, ki popolnoma kontrolirajo velik del ozemlja, o katerem se razpravlja. Zakaj se je Tito tako odločno uprl upostavitvi AMG? Pravkar smo omenili, da je bilo to ozemlje v veliki meri že kontrolirano od enot NOV in POJ in da so bili že skoraj povsod izvoljeni organi ljudske oblasti, NOO. Pri upostavljanju AMG v Italiji, že osvobojeni od zavezniške vojske, pa so se zavezniki držali točno kodificirane prakse, po kateri je AMG najprej razorožila italijanske partizanske enote, nato je ozemlje v vsakem pogledu »pacificirala«, nato pa ga izročila italijanski administraciji (prefektom, kvestorjem itd.).

Pred tem že je poslala 10. junija italijanska vlada zaveznikom memorandum, v katerem jih je opozorila na nujnost, naj bi poslali ob prvih

⁸⁷ Chronache senza regime, str. 96.

⁸⁸ Winston S. Churchill, The second World War VI, London 1954, str. 82, citiram Churchill, str. 82.

⁸⁹ Allied Military Administration of Italy 1943—1945, London 1957, str. 328 in 329.

znakov nemškega zloma italijanske vojne pomorske enote v Trst, Pulo, Reko in Zadar, italijanske suhozemske sile pa v glavna mesta Julijske krajine in Beneške Slovenije. Isto željo je izrazila italijanska vlada 15. avgusta tudi šefu zavezniške kontrolne komisije v Italiji admiralu Stoneju, ki je 11. septembra odgovoril, da bo vrhovni komandant postavil v Severni Italiji AMG v italijanskih provincah Bolzano, Trentino, Reka, Pula, Trst in Gorica, o mejah pa se bo sklepalo po vojni.⁹⁰ Ponovno je vroče spominjal zaveznike na Slovensko Primorje in Trst takratni predsednik italijanske vlade Bonomi 14. septembra⁹¹ (dva dni po znamenitem Titovem govoru!), že 21. avgusta pa je Sforza postavil znane zahteve, naj dobi Društvo narodov mandat nad Reko, Trst in pristanišče pa naj se internacionalizira.⁹²

Bolj ko se je bližalo leto 1944 h koncu, bolj so zavezniki postavljali zahtevo po upostavitvi AMG na Primorskem in varstvo svojih komunikacij. Maršal Alexander, novi vrhovni komandant v Sredozemlju, je sklenil obiskati Tita, a vprašanje je bilo tako tesno povezano s političnimi vprašanji, da je prišlo do dolgotrajnih posvetovanj na najvišjih zavezniških forumih. Uspehi teh pogajanj so razvidni iz Alexandrovega poročila vrhovnemu komandantu kombiniranih štabov (Eisenhowerju) od 27. septembra, da se bo kot poyšod tudi v Julijski Benečiji (Venezia Giulia) uvedla AMG. Dodal pa je Alexander pomembno pripombo, da se v teh krajih — čeprav se drugod — potem uprava ne bo izročila italijanski vladi, temveč bo AMG ostala vse dotlej, dokler »ne bo določeno drugače«. Poleg organov AMG bodo mogli pod kontrolo AMG obstajati tudi »lokalni oblastni organi« (praktično torej komande enot NOV in PO J, odbori OF, NOO in CLN), a ostati mora status quo v političnem razmerju med Italijani in Slovani. Na tem ozemlju bo ostalo v veljavi italijansko pravo, izključena pa mora biti vsaka diskriminacija nasproti Slovanom.⁹³

V britanskem in ameriškem zunanjem ministrstvu je prišlo do novih komplikacij, kajti nastalo je vprašanje, ali naj se raztegne AMG na *vso* Julijsko krajino (do rapalske meje) ali le na določena področja, glede katerih naj bi bil sklenjen nek sporazum z Jugoslavijo. Alexander je bil mnenja, da je potrebna absolutna kontrola na vsem prostoru zavezniških komunikacij Trst—Avstrija in pristanišča v Puli in naj bi prišel ves prostor *zahodno* od teh komunikacij pod AMG, jugoslovanske enote na tem prostoru pa pod njegovo komando. Toda temu so ostro nasprotovala različna politična stališča zaveznikov, zlasti pa mnenje, da bi se potem takem na ozemlju *vzhodno* od teh komunikacij že priznavala jugoslovanska državna suverenost. Obstajal je tudi predlog, naj bi se razdelila Julijska krajina na trojno kontrolo, katere tretji partner naj bi bila Jugoslavija.⁹⁴

⁹⁰ Harris, Allied Military Administration, citiram Harris, str. 329.

⁹¹ Chronache senza regime, str. 96—99.

⁹² Archiv der Gegenwart (ADG) 1944, str. 6459.

⁹³ Harris, str. 329.

⁹⁴ Harris, str. 329—330.

V začetku februarja 1945 je predlagal na sestanku na Malti — na poti v Jalto — Eden Stettinius, naj bi ZDA, Sovjetska zveza in Velika Britanija sporočili maršalu Titu, da bo ostala v veljavi rapalska meja do mirovne pogodbe, s čemer je Stettinius soglašal.⁹⁵ Na konferenci v Jalti je vprašal 10. februarja na sestanku zunanjih ministrov Eden Molotov in Stettinius, ali naj se potegne preko Julijske krajine neka začasna demarkacijska črta, po kateri bi del dežele prišel pod kontrolo maršala Tita, drugi pa pod kontrolo vrhovnega komandanta v Sredozemlju. Na to Eden ni dobil odgovora,⁹⁶ vprašanje avstrijsko-jugoslovanske in italijansko-jugoslovanske meje pa je bilo odloženo »za kasnejšo diskusijo po konferenci v Jalti«.⁹⁷ Na zgoraj omenjeno Edenovo vprašanje je odgovoril State Departement šele 21. marca, in to negativno. Bil je tudi proti novemu Alexandrovemu memorandumu, ki je predvideval dve alternativni. Po prvi naj bi se dežela razdelila na dve operativni coni, od katerih bi se vzhodna prepustila maršalu Titu, po drugi pa naj bi se uvedla AMG v vsej Julijski krajini, v njej pa naj bi sodelovala tudi Jugoslavija. State Departement je poudaril, da bi taka enostranska delitev prejudicirala končno ureditev in je zato bolje, če se postavi AMG v vsej Julijski krajini pod komando vrhovnega zavezniškega komandanta (Eisenhowerja).

Točno mesec dni poprej — 21. februarja — je prišlo v Beogradu do sestanka med Titom in Alexandrom. Harris⁹⁸ piše, da je imel Alexander pripravljeno demarkacijsko črto (Alexandrova črta), a je ni predlagal, ker se ZDA z njo niso strinjale. Ta črta bi tekla južno in vzhodno od Trsta, približno 15 milj od mesta, od tod proti severu in severovzhodu do vzhodno od ceste Ajdovščina—Gorica—Kobarid—Trbiž—avstrijska meja. Alexander je na tem sestanku sporočil, da bo zahteval, če bodo njegove sile zasedle Avstrijo, za varstvo komunikacij vse ozemlje s Trstom zahodno od rapalske meje. Harris pravi, da je Tito načelno pristal na AMG le v coni komunikacij, a s poudarkom, da tod ostane tudi civilna oblast OF, glede katere bi bil pripravljen pristati, da bi bila odgovorna AMG. Poudaril pa je, da ne vidi potrebe zavezniške okupacije Istre zato, da bi bile zavarovane komunikacije z Avstrijo. Ponudil je zaveznikom celo komunikacije preko Ljubljane, čeprav so te ležale povsem na jugoslovanskem ozemlju. Po takratnem Reuterjevem poročilu je Alexander le predlagal demarkacijsko črto in da je bila določena tudi koordinacija vojaških operacij, določena zavezniška pomoč ter postavljeni administrativni ukrepi za čas, ko se bosta srečali armadi obeh maršalov.⁹⁹ Zanimivo je, kako je pojasnil vsebino beograjskih razgovorov maršal Alexander generalu Cadorni konec marca v Caserti, kjer je dejal, da bo Trst zavezniška vojaška baza, da pa je temeljno zavezniško načelo, da vojaška okupacija katerega koli ozemlja ne prejudicira končne rešitve na mirovni konferenci in da se vsi zavezniki strinjajo, da je vprašanje

⁹⁵ Roosevelt in Rusi, str. 95.

⁹⁶ Harris, str. 330.

⁹⁷ Roosevelt in Rusi, str. 163.

⁹⁸ Str. 331—332.

⁹⁹ ADG 1945, str. 112, 235.

Trsta in vzhodnih italijanskih pokrajin zelo kočljivo, zlasti še zaradi nemške in fašistične okupacije tega ozemlja.¹⁰⁰

Kljub beograjskim razgovorom je bilo še veliko debat med angleško in ameriško vlado, kajti Tito je vztrajno branil pridobitve NOB. Čas pa je tekel in Harris poudarja, da je bil maršal Alexander vedno bolj postavljen pred naslednje vprašanje: če Jugoslavija ne pristane na AMG v vsej Julijski krajini, ali bi bili britanska in ameriška vlada pripravljeni upostaviti jo s silo? Tega vprašanja sami ni mogel rešiti, obe vladi pa sta dajali različne odgovore.¹⁰¹

Dne 26. aprila (začetek vstaje v Severni Italiji!) je izdal Alexander brez slehernih višjih instrukcij načrt, po katerem naj bi zavezniške sile zasedle vse tiste predele v Julijski krajini, ki so potrebni za njihove vojaške operacije, vključivši Trst in komunikacije, ki vodijo iz Trsta v Avstrijo. Obenem naj zavezniške sile okupirajo tudi Pulo. Na vsem tem ozemlju naj se postavi AMG na običajen način, če je le mogoče, pa naj bodo okupacijske sile in njih oficirji sestavljene v enaki meri iz Angležev in Amerikancev. AMG naj se poslužuje primernih ljudi, Italijanov kot Jugoslovancev. Preden bodo zavezniške sile stopile v Julijsko krajino, bo o vsem tem obveščen tudi maršal Tito kot tudi o tem, da bodo morale nekatere njegove sile, ki bodo ostale na tem področju, preiti pod njegovo komando.¹⁰² Dan za tem je brzojavil Churchill Trumanu, da se mu zdi življenjsko važno dobiti Trst in da bi bilo nekaj velikega biti tam prej, preden bi ga okupirala Titova gverila. Sedaj ni moč čakati niti minuto več in hvaležen bi bil, če bi se Truman osebno pozanimal za to.¹⁰³

Izgleda, da je ta brzojavka silno hitro delovala. Že 28. aprila je dobil Alexander navodila od Eisenhowerja, naj upostavi AMG v vsej Julijski krajini, vključivši Reko, kvarnerske otoke brez Zadra, v Trbižu in na ozemlju, ki je bilo pred 1919 del Avstrije (to se pravi na vsem ozemlju zahodno od rapalske meje). Vojake in oficirje za AMG bosta preskrbeli ameriška in angleška vlada, sovjetska konkurenca pa, četudi bi jo jugoslovanska vlada iskala, se mora odstraniti z vso silo iz Julijske krajine. Sodelovanje jugoslovanskih čet pri zasedbi te dežele mora Alexander takoj sporočiti Eisenhowerju. Začasna uprava Zadra in dalmatinskih otokov, ki jih je dobila Italija po prvi svetovni vojni, a so sedaj priključeni k Jugoslaviji (!), se bo izvajala v imenu zaveznikov.¹⁰⁴

Ko so 30. aprila vdrle v Trst enote 4. jugoslovanske armade, v Trstu pa je prišlo do splošne vstaje, je Alexander sporočil Titu, da bo zasedel vso Julijsko krajino in da bodo nekatere enote JA v teh krajih prišle pod njegovo komando. Upostavil bo AMG, ki bo sodelovala s tisto krajevno oblastjo, ki jo bo našla in ki bo predstavljala resnično oblast. Na koncu je prosil, naj mu Tito sporoči svoje načrte.¹⁰⁵ Na neko doslej še nepoznano Churchillovo pismo je istega dne odgovoril Truman, da se

¹⁰⁰ La ricossa, str. 237.

¹⁰¹ Harris, str. 333.

¹⁰² Harris, str. 333.

¹⁰³ Churchill, str. 480—481.

¹⁰⁴ Harris, str. 333—334.

¹⁰⁵ Harris, str. 335.

strinja, da ni treba spraševati Rusov (glede Trsta in Julijske krajine) sedaj, ko so operacije v teku. Priporoča pa, naj Alexander, preden bo prodril s svojimi silami v Julijsko krajino, svoj načrt razloži Titu, kateremu naj jasno predoči, da morajo priti vse jugoslovanske sile na tem področju pod njegovo komando. Če bi Jugoslovani odrekli sodelovanje in bi se zato morale operacije razvijati drugače, mora Alexander te nove načrte sporočiti Eisenhowerju. Zelo važno pa je, je poudaril Truman, izogniti se temu, da bi se morali Amerikanci spopasti z jugoslovanskimi enotami, ali da bi se kakor koli že uporabljali v borbah na Balkanu.¹⁰⁸

Dejstvo, da so enote jugoslovanske vojske vdrle v Trst že 30. aprila, kjer so se ogorčeno bojevale še 1. in 2. maja, je danes splošno priznано in so povsem potrjene ugotovitve našega vojnega zgodovinskega pisarja.¹⁰⁷ Silno važno je namreč bilo takrat — kar zelo poudarja tudi Harris,¹⁰⁸ ki je zelo dober poznavalec takratnih okoliščin in ki je imel na vpogled dragocene dokumente — kdo bo prišel v Trst poprej, Jugoslovani ali zavezniki.

Dne 1. maja ob treh popoldne so se srečale enote Jugoslovanske armade in predhodnica 2. novozelandske divizije zahodno od Tržiča in general Freyberg je sporočil komandantu 4. jugoslovanske armade, da bo nadaljeval pot proti Trstu.¹⁰⁹ Istega dne je sporočil Alexander Churchill, da je upati, da bodo sile 8. armade (general Clark) dosegle Trst najkasneje v 24. urah. Njihova naloga bo zavarovati Trst, пристanišče v Puli in komunikacije med Italijo in Avstrijo, pri srečanju z regularnimi silami Jugoslovanske armade pa bodo morale zelo paziti, da ne bi prišlo do uporabe orožja. Kmalu zatem je še istega dne poročal Churchill, da se Titove regularne sile že bijejo v Trstu in da so osvobodile že velik del Istre (verjetno Julijske krajine in Istre). Dalje pravi, da je trdno odločen ne umakniti svojih sil, pa naj bi mu to ukazal kdor koli, razen če bi mu tega ne ukazali Rusi. Na Eisenhowerjev ukaz bo zasedel vso Julijsko krajino in zato z gotovostjo predvideva spopad z jugoslovansko vojsko, ki bo imela pri Rusih vsaj moralno podporo. Preden bi se pa spopadli, bi bilo dobro preveriti razpoloženje zavezniških enot glede tega. Enote namreč močno občudujejo Titovo partizansko armado in imajo do nje velike simpatije zaradi njene borbe za svobodo. Na mestu je torej velika previdnost, preden bi bilo rečeno Titu, naj se obrne stran od skupnega zavezniškega sovražnika in se začne boriti s svojimi zavezniki. Končno poudarja Alexander, da noče predvidevati in tehtati tudi reakcije, ki bi spričo tega nastala v ZDA in Veliki Britaniji.¹¹⁰

Dne 1. maja je razložil Alexander svoje načrte tudi Titu in poudaril, da so podobni tistim, o katerih sta razpravljala v Beogradu. Predpostavljaja, da bodo prišle enote Jugoslovanske armade pod njegovo komando

¹⁰⁸ Churchill, str. 481.

¹⁰⁷ Oslobodilački pohod na Trst četvrte Jugoslovanske Armije, Beograd 1952, str. 251 dalje; Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, II. knjiga, Beograd 1958, str. 601 sl.

¹⁰⁸ O. c., str. 334.

¹⁰⁹ Harris, str. 334; Churchill, str. 482.

¹¹⁰ Churchill, str. 481.

in je prepričan, da bo Tito na to pristal.¹¹¹ Zanimivo je, kaj je zapisal 1. maja v svoj dnevnik komandant 8. armade, general Clark. Pravi, da je Julijska krajina kamen spotike med Jugoslovani in Italijani in da Alexander ve, da se Tito ne bo upiral prodiranju zavezniških sil v to pokrajino in zasedbi Trsta, Pule in pristanišč na zahodni obali Istre. Za zasedbo Julijske krajine je določil Clark novozelandsko (britansko) in 91. ameriško divizijo in ukazal, da tudi če bi se Jugoslovani upirali zavezniškemu napredovanju, v nobenem primeru ne sme priti do oboroženega spopada. Če bi se Jugoslovani začeli upirati, naj se operacije takoj ustavijo, komandanti višjih enot pa naj pridejo takoj v njegov štab.¹¹²

Dne 2. maja so prišle okrog štirih popoldne novozelandske sile v Trst, katerim se je — kot poroča Harris — predalo okrog 7000 Nemcev. Posebno dnevno povelje maršala Alexandra pa govori le o okrog 2500 nemških ujetnikih.¹¹³ Novozelandske sile so zasedle doke in pristanišče, ostali del pa je ostal v rokah Jugoslovanov, ki so ga zasedli že poprej. Harris pravi, da je bila to odločitev, »which does not appear to have been altogether fortunate«.¹¹⁴ Istega dne je dobil Alexander zapoznelo Titovo sporočilo (poročilo je datirano s 30. aprilom), da so jugoslovanske sile prodrle v nemško obrambno črto, da se borijo v Trstu in na področju Reke in da so osvobodile skoraj vso Istro. Tito je poudaril, da so se okoliščine od beograjskih razgovorov bistveno spremenile in da je njegov načrt, ki se sedaj izvaja, osvoboditev vse Jugoslavije. Osvobodila se bo Istra, Trst in Tržič (Monfalcone) ter ozemlje ob Soči in preko nje ter do avstrijske meje. K Jugoslaviji naj pridejo tudi predeli Koroške. Operacijsko področje njegovih sil sega potemtakem do ustja Soče—Gorica—Tolmin—Trbiž. Je pa pripravljen dati v smislu beograjskih razgovorov v uporabo pristanišče v Trstu in Puli kot tudi komunikacije zaradi preskrbe zavezniških sil v Avstriji in pristati, da pridejo njegove regularne in partizanske enote zahodno od Soče pod Alexandrovo komando.¹¹⁵

Stvari so se silno zakomplicirale. Tito je namreč pravilno postavil meje svojega operacijskega področja na črto Soča—Gorica—Trbiž, katero je moral zasesti — zaradi varstva komunikacij — general Clark. Na Titovo poročilo od 2. maja je Alexander častital Titu na sijajni zmagi, pismo pa se je križalo s Titovim protestom od 2. maja zaradi zasedbe krajev v Julijski krajini, ki so jih že osvobodile enote Jugoslovanske armade.¹¹⁶ Na Titov protest je Alexander odgovoril, da svojih sil ne bo umaknil iz Trsta, Tržiča in Gorice in predlaga, da bi poslal šefa svojega generalnega štaba, generala sira W. D. Morgana, Tito pa naj bi poslal načelnika generalnega štaba JA in uravnali se bodo vsi nesporazumi. Tito je odgovoril, da osvoboditev Julijske krajine nima samo vojaškega, temveč tudi velik politični pomen, ker je bila ta pokrajina krivično priključena Italiji po prvi svetovni vojni. Tito je sprejel predlog o sestanku

¹¹¹ Churchill, str. 481.

¹¹² General Mark Clark, Svijesni riziko (prevod), Zagreb 1954, str. 436.

¹¹³ ADG 1945, str. 216; Churchill, str. 482.

¹¹⁴ O. c., str. 334.

¹¹⁵ Harris, str. 335.

¹¹⁶ ADG 1945, str. 215.

obeh šefov generalnih štabov in predlog, naj bi se vsi problemi še enkrat prediskutirali z generalom Morganom v Beogradu.¹¹⁷

Dne 4. maja je izjavila italijanska vlada, da rešitev spornih vprašanj med Jugoslavijo in Italijo ne morejo prejudicirati sedanje vojaške operacije in naj pride Julijska krajina, kot je poprej vsa Italija, pod AMG v smislu 10. točke kapitulacijske listine.¹¹⁸ Dne 5. maja je bil general Clark na konferenci z generalom Hardingom in Freybergom v Trziču in je obiskal tudi Trst, kjer so imeli zavezniki in enote JA zaseden vsak svoj del mesta in so se dobro razumeli. Prišlo pa je, pravi general, do »trenja na višjih mestih, kjer se je prav dobro čutil vpliv političnih problemov«.¹¹⁹ Ker je general Clark predvideval težave, je poslal vso 91. ameriško divizijo v Trst in Gorico, 56. britansko divizijo pa na področje vzhodno od Soče in je še istega dne telefoniral maršalu Alexandru, mu pojasnil napet položaj in mu svetoval, naj razčisti s Titom vprašanje, kako naj Clark s svojimi silami zaščiti tržaško pristanišče in komunikacije čez Gorico in Trbiž v Avstrijo in naj se jugoslovanskim silam prepove prehajanje preko Soče. Clark pravi, naj se obramba komunikacij upostavi ali s silo ali pa naj se zavezniki umaknejo iz Julijske krajine in preskrbujejo svoje čete v Avstriji preko Benečije.

Istega dne je sporočil Alexander Churchill, da je Titov vojaški položaj, ki ga je predvideval na sestanku v Beogradu, močan in da ga hoče sedaj izkoristiti. Tito misli ostati v Trstu in Alexandru tod dovoliti nekaj, kar je tudi njegova pravica. Ne smemo pozabiti, pravi Alexander, da je bil Tito po beograjskih razgovorih v Moskvi. Churchill je Alexandru odgovoril 6. maja. Na začetku je izrazil veselje, da so zavezniki prišli v Trst, Gorico in Trzič. Tito, podprt od Rusije, se bo temu seveda upiral, ni pa verjetno, da bi zaveznike napadel. Če Alexander ne more skleniti s Titom nekega zadovoljivega in uspešnega sporazuma, se mora vsa zadeva sporočiti obema vladama. Ne more se še sklepati sporazuma o priključitvi teh delov k Jugoslaviji, ker je usoda tega dela sveta prihranjena za mirovno konferenco, na kar je treba Tita opozoriti. Da bi pa Tito in njegovi komandanti ne prihajali v kakšne skušnjave, bi bilo potrebno držati solidno množino sil na tem področju.¹²⁰

General Morgan je predlagal 9. maja Titu, naj bi se sklenil sporazum v duhu beograjskih razgovorov. Zavezniki naj bi dobili tržaško pristanišče in komunikacije iz Trsta preko Gorice in Trbiža. Julijska krajina zahodno od te črte, ki je bila predložena že pri beograjskih razgovorih — kasneje je dobila ime Morganova črta — bi prišla pod zavezniško komando kot tudi vse pomorske, zračne in kopenske sile. Tod naj bi se postavila AMG, ki se lahko poslužuje tudi jugoslovanske civilne oblasti, če bi ta funkcionirala zadovoljivo. Da bi se olajšalo delovanje sporazuma, naj bi maršal Tito potegnil do 11. maja svoje sile v predele, ki so na priloženi karti označeni z dvojno črto. Na področju zahodno od predla-

¹¹⁷ Harris, str. 335—337.

¹¹⁸ ADG 1945, str. 213.

¹¹⁹ Svijesni riziko, str. 438.

¹²⁰ Churchill, str. 482.

gane črte naj bi izročile zaveznikom orožje vse partizanske (iregularne!) enote in bodo razpuščene, sicer pa naj bi se potegnile s tega področja. Da bi bila omogočena varna plovba v severnem Jadranu in še posebej pomorska pot do Trsta, naj bi bila pristanišča v Puli in pristanišča na zahodni istrski obali odprta za neomejeno zavezniško uporabo. Sporazum naj bi bil prvenstveno vojaške narave in naj bi v ničemer ne vplival na končno razdelitev Julijske krajine.

Tito je ta osnutek odločno odklonil. Načelno je pristal le na uporabo tržaškega pristanišča in komunikacij, odločno pa je vztrajal, naj na vsem ozemlju Julijske krajine izvajajo oblast organi ljudske oblasti in je dostavil, da bo na mirovni konferenci zahteval ne samo to, temveč še mnogo zahodnejše ozemlje. Sugeriral pa je nekaj novega, naj bi se namreč postavila v Trstu neka komisija za zvezo, ki bi urejala z jugoslovansko vojaško in civilno oblastjo vse vojaške zadeve v Trstu in ob komunikacijah.¹²¹ Ta predlog je Alexander odklonil in je dostavil, da bo vso sporno zadevo predložil britanski in ameriški vladi, medtem pa bo uporabljal tržaško pristanišče in komunikacije. Harris dodaja, da se je vedno bolj začelo pojavljati vprašanje, kako Tita *prisiliti*, da bi omogočil Alexandru nemoteno kontrolo nad komunikacijami. Harris¹²² omenja Trumanovega svetovalca admirala Leahyja, ki pravi, da se je Truman odločil za *silo*, »even if it should result in hostilities between Anglo-American and Yugoslav troops«, pristavlja pa, da ne more povsem točno reči, ali je Truman zahteval umik JA iz vse Julijske krajine ali le iz nekega dela kot tudi, da je zelo verjetno, da je admiral Leahy poslal v Trumanovem imenu neko brzojavko Stalinu, v kateri ga prosi pomoči pri Titu. Končno trdi Harris, da se zdi, da je bil ta Stalinov pritisk uspešen in odločilen, medtem ko tega Churchill v svojih spominih ne omenja.

Tako se je torej začel na Tita pritisk, ki se je stopnjeval. Dne 10. maja je izjavil minister Law v spodnjem domu, da se pravkar vršijo pogajanja med maršalom Titom in maršalom Alexandrom in da je dobil general Morgan nalogo pripraviti nek čisto vojaški sporazum, ki ne bo prejudiciral kasnejših političnih odločitev, kajti stališče britanske vlade je, da se bo uredilo vprašanje suverenosti tega ozemlja na mirovni konferenci. Bolj ostra je že bila izjava, ki jo je podal istega dne ameriški sekretar Grew, ki pravi, da so ZDA proti uvedbi jugoslovanske oblasti v Trstu in da se usoda Julijske krajine ne more odločati enostransko, v duhu zmagoslavja pijanih dejanj. ZDA so za to, da pride do teritorialnih sprememb po temeljitem študiju in posvetovanju vlad, ki prihajajo v poštev.¹²³ Še bolj očitno so pokazali zavezniki zobe glede Slovenske Koroške in 11. maja je sporočil Alexander Titu, da je dobil ukaz od britanske in ameriške vlade zasesti ozemlje avstrijskih pokrajin Štajerske in Koroške. Zato bodo zavezniške sile zasedle Celovec in Beljak in tam upostavile AMG. Od Tita je zahteval, naj prepove svojim silam

¹²¹ Harris, str. 337—339; Clark, str. 439; ADG 1945, str. 235.

¹²² O. c., str. 340.

¹²³ ADG 1945, str. 223.

preiti avstrijsko mejo, sile pa, ki so že na Koroškem, mora takoj potegniti nazaj.¹²⁴ Ukaz zasesti Koroško je dobil naravnost iz Washingtona tudi general Clark, kar pa mu je bilo takrat, kot pravi sam, še zagonetno.¹²⁵

Dne 12. maja je pisal Truman Churchill, da je vedno bolj vznemirjen zaradi Titovih akcij v Julijski krajini in da se mu zdi, da Tito nima namena izprazniti to ozemlje in čakati, da bi se to staro sporno vprašanje rešilo šele po vojni. Odločiti se moramo, pravi Truman, braniti reševanje temeljnih načel ozemeljskih pogodb proti sili, zastraševanju in izsiljevanju. Če bi Tito uspel tod, bo verjetno zahteval tudi dele južne Avstrije, Madžarske in Grčije. Čeprav bi prišli v nevarnost trdnost Italije in Titovi odnosi z Rusijo, se moramo vendar odločiti, ali bosta obe vladi dovolili svojim zaveznikom grabljenje dežel in take taktike, ki preveč spominjajo na Hitlerja in Japonsko. Jugoslovanska okupacija Trsta bi lahko imela daljnosežne posledice in vztrajati moramo, da obdrži maršal Alexander popolno in izključno kontrolo nad Trstom, Pulo in na komunikacijski črti čez Gorico in Trbiž ter da si na dovolj velikem ozemlju zavaruje lastno upravno oblast. Truman poudarja, da bosta skupaj pretresla vso zadevo in naredila potrebne korake, da se bo Tito umaknil. Zato dodaja pismu osnutek memoranduma, ki naj ga izročita ambasadorja Velike Britanije in ZDA v Beogradu, svetuje pa obvestiti Stalina o vseh teh načrtih, ki so v soglasju z razgovori v Jalti, in zaključuje: »Če bomo trdno vztrajali na tej naši zahtevi, kot smo vztrajali pri Poljski, smemo upati, da se bomo izognili še velikemu številu podobnih prilaščanj.«¹²⁶

Churchill mu je odgovoril še istega dne, da soglaša z vsako njegovo besedo in da bo odločno vztrajal na njegovem predlogu, da se prepreči prelivanje krvi, sicer bodo zastoj vsi sadovi zmage. Naročil je ambasadorju v Beogradu, naj sporoči Titu vse smernice in naj se poveže z ambasadorjem ZDA ter naj izročita noto skupaj ali posamič. Vse to je Churchill sporočil tudi Alexandru, kateremu je poudaril v posebnem pismu, da je prejel zelo »krepko in vzpodbujajoče pismo« od Trumana, kateremu je zatrdil, da bo podpiral njegovo politiko. Zato naj Alexander računa na pomoč šestih britanskih, eno brazilsko, sedem ameriških in dve poljski diviziji. Churchill pravi Alexandru: »Morete biti resnično veseli ob pogledu na tako veliko pomoč, ki nam jo dajejo veliki zavezniki in novi predsednik. Če bomo izvedli to akcijo z vso odločnostjo, bomo dobro odstranili obnovitev svetovne vojne.«¹²⁷

Kljub temu je Tito vztrajal, da je Trst jugoslovanski in ni hotel umakniti svojih sil. Dne 14. maja je Truman izjavil, da je treba glede akcije proti Jugoslaviji počakati poročila o uspehih obeh ambasadorjev v Beogradu. Počakati je treba tudi na končno določitev števila sil, ki jih bodo uporabili, če bodo napadeni. Če bi pa Tito ne napadel, je nemogoče, da bi se ZDA zapletle v novo vojno.¹²⁸ Prav istega dne je izjavila itali-

¹²⁴ ADG 1945, str. 236.

¹²⁵ Svijesni riziko, str. 439.

¹²⁶ Churchill, str. 483–484.

¹²⁷ Churchill, str. 484.

¹²⁸ Churchill, str. 485.

janska vlada, da jugoslovanska zasedba Julijske krajine močno prejudicira rešitev vprašanj, katerih rešitev so združeni narodi pridržali mirovni konferenci. Zato vlada nujno prosi, naj pride zasedba in uprava v roke tistih velesil, s katerimi je bilo sklenjeno premirje in ki morejo edine zagotoviti nepristranost upravljanja.¹²⁹

Tako sta 15. maja izročila oba ambasadorja v Beogradu noto, v kateri je demarkacijska črta vključevala v območju AMG poleg Trsta še Pulo, zahodna istrska pristanišča, Gorico in Trbiž in s pristavkom, da morajo priti vse sile JA na teh področjih pod zavezniško vrhovno komando. Tito te nove črte ni hotel priznati in je poudaril črto, ki jo je predlagal v Alexandrovem imenu general Morgan. Harris pravi, da je bil proti nepotrebnim zasedbi Pule tudi zavezniški generalni štab, toda na tem je vztrajal zlasti Truman, čeprav je Eisenhower sporočil Alexandru, naj Pule ne zasede, če bi se temu Tito upiral.¹³⁰ Istega dne je zagrozila tudi italijanska vlada, da bo takoj odstopila, če bi prišel Trst pod jugoslovansko kontrolo. De Gasperi je poudaril, da bodo Jugoslovani začeli preganjati Italijane in bo tako kasnejši plebiscit le farsa. Zahteval je, naj Trst zasedejo zavezniki, Italija pa bi bila pripravljena prepustiti slovenski upravi občine s slovensko večino.¹³¹

Truman je še 16. maja ponovno poudaril Churchill, da je proti temu, da bi se ZDA zapletle v vojno z Jugoslavijo, če bi ta ne napadla. Če pa bi napadla, naj bi jo zavezniške sile vrgle dovolj daleč nazaj, da bi se preprečile vse nadaljne agresije.¹³²

Toda, ali bi Jugoslavija res napadla? Dežela z milijon in pol žrtev, porušena in opustošena, dežela z armado in Partijo, ki ni bila in ne bo nikdar agresor. To sta dobro vedela tudi Truman in Churchill. In vendar je bilo treba spričo doslednega in junaškega Titovega vztrajanja na pravičnih zahtevah in spričo velikanskega ugleda, ki si ga je priborila Jugoslavija med ljudskimi množicami vsega sveta — tudi v ZDA in Veliki Britaniji — najti lažnive vzroke in razloge za umik JA iz Trsta in zahodno od neke demarkacijske črte, na katero je moral Tito načelno in v okoliščinah, ki so se vedno bolj zaostrevale — in ki jih je zaostrevala svetovna reakcija — končno le pristati. Začelo se je pravo fabriciranje vzrokov in nekaj jih navaja tudi Churchill, kot na primer, da je prišel Alexander do prepričanja, da bi Jugoslovani, ki bi ostali zahodno od demarkacijske črte, ovirali premikanje zavezniških sil itd. Prištejmo še fašistično propagando proti Jugoslaviji in že omenjeno Trumanovo trditev, da je jugoslovanska »agresija« podobna Hitlerjevi in Japonski, in bomo razumeli odlomek iz Alexandrovega pisma Churchill, da je razpoloženje za Jugoslavijo vedno manjše in bo še manjše ter da postaja jasno, da je nemogoče sodelovanje z jugoslovanskimi enotami, partizani in njihovo administracijo.¹³³ Tako je ukazal 16. maja general Clark svojim podrejenim pripravljenost »izvršiti v najkrajšem času operacije za

¹²⁹ ADG 1945, str. 227.

¹³⁰ Harris, str. 340—341.

¹³¹ ADG 1945, str. 227.

¹³² Churchill, str. 485.

¹³³ Churchill, str. 485.

izgon sil maršala Tita iz južne Avstrije in vse severovzhodne Italije ali njenih delov». ¹³⁴

Jugoslovanske sile so se s Koroške začele umikati same, kar je sporočil Tito 19. maja obema zavezniškima ambasadorjema v Beogradu. ¹³⁵ Na Trumanovo pismo od 16. maja je Churchill odgovoril 19. maja, da tudi on ne misli na vojno z Jugoslavijo, vendar sili Titov negativni odgovor na skupno noto na »neposredno akcijo«, sicer bi izgledala vsa prizadevanja kot blefiranje. Mnenja je, da je treba ostro nastopiti z zavezniškimi silami na frontni črti, kar bi seveda še ne pomenilo vojne z Jugoslavijo. ¹³⁶ Harris omenja Leahyjev zapis od 19. maja, da je dan prej, preden je bil poslan telegram Stalinu, ki naj bi pritisnil na Tita, obvestil ameriški ambasador v Beogradu svojo vlado, da je Tito pripravljen potegniti svoje sile iz Julijske krajine. ¹³⁷ Ni torej jasno, kdaj je bil poslan telegram Stalinu in ali je bil sploh poslan. Dejstvo je, da je 20. maja ukazal general Clark, naj se zaradi zaščite železniške proge Trst—Trbiž premaknejo zavezniške sile na vsej fronti za nekaj kilometrov proti vzhodu. ¹³⁸

Harris poroča, da je Tito pristal na vse bistvene zahteve 21. maja. Tega dne je namreč sporočil jugoslovanski zunanji minister zavezniškima ambasadorjema, da jugoslovanska vlada pristaja na upostavitev AMG pod komando maršala Alexandra onkraj demarkacijske črte, ki jo je predlagal Alexander, a pod pogojem, da se v AMG sprejmejo predstavniki JA, da na tem področju ostane enota JA pod vrhovno zavezniško komando in če bo AMG sodelovala povsod z jugoslovansko civilno oblastjo, kjer ta že obstaja. Jugoslovanska vlada je tudi predlagala, naj bi se vse to uredilo z neposrednimi pogajanjem. Zaradi občutnega pomanjkanja virov, ki bi mogli popolnoma razčistiti ta bistveni preokret, se moram, žal, strinjati s Harrisovo pripombo: »Haw far this volte face was dictated by Allied diplomatic pressure or by Russian insistence must be left for future historians to determine.« ¹³⁹

Truman ni bil zadovoljen in je pisal Churchill 21. maja, da je treba odkloniti jugoslovanski odgovor in da je treba takoj okrepiti vojaške sile, in to tako, da bodo Jugoslovanom jasne njih namere. Predlaga, naj se priredi demonstracija zračnih in suhozemskih sil, ki naj nekako sovpada z odklonilnim Titovim odgovorom. Mnenja je, da bo taka močna demonstracija dala Titu vedeti, da, če bo začel s sovražnostmi, se te ne bodo mogle več smatrati kot obmejni incidenti. Churchill je Trumanu odgovoril takoj in tudi poudaril, da bo močna vojaška demonstracija pripeljala k rešitvi vprašanja brez boja. To trdno zadržanje bo imelo svojo vrednost tudi pri razgovorih s Stalinom, s katerim se je treba sestati čimprej. ¹⁴⁰ Še istega dne je dobil Alexander Eisenhowerjevo povelje, naj

¹³⁴ Svijesni riziko, str. 440.

¹³⁵ Spolnjopolitička dokumentacija, 1953, str. 289.

¹³⁶ Churchill, str. 486.

¹³⁷ O. c., str. 341.

¹³⁸ Svijesni riziko, str. 441.

¹³⁹ Harris, str. 341.

¹⁴⁰ Churchill, str. 486—487.

okrepi svoje sile na spornem prostoru,¹⁴¹ 21. maja pa se je začela umikati JA s Koroške.¹⁴²

Dne 22. maja so se začele premikati angloameriške sile proti dotedanji frontni liniji in jo pod osebnim vodstvom generala Clarka tudi prešle. Na vprašanje jugoslovanskega generala, zakaj vse to početje, je general Clark zvijačno odgovoril, da so »samo na manevrih«.¹⁴³ Tako šele sedaj lahko popolnoma razumemo Titove besede v dveh njegovih govorih. V Zagrebu je 22. maja dejal, da smo prišli s silo svojega orožja na Sočo in Furlanijo prav tako, kot so zavezniki premagali s silo svojega orožja sovražnika v Afriki in tudi prišli na Sočo. Nismo prišli v Istro, v Trst in na Sočo, da bi postavili zaveznike pred dovršeno dejanje in si prisvojili te kraje, temveč zato, da uničimo in pomagamo uničiti največjega sovražnika civilizacije — fašistično Nemčijo. Imamo pravico, da ostanemo tam kot zavezniki, ker hočemo, da se nam priznajo zavezniške pravice, kakor so nam bile priznane dolžnosti. »Če so zavezniki imeli prej kak dogovor o okupacijskih conah, ne more to biti razlog, da ne bi mi zavarovali svojih zaslužjenih bratov.« Tito je nato dejal, da sta se z generalom Alexandrom že prej dogovorila, da bodo del tamkajšnjega ozemlja zasedle njegove čete, vendar JA je bila prva. Nato se Tito sprašuje: »Zakaj nekateri tako radi uporabljajo v svojih računih slovanski živelj kot drobiž?«¹⁴⁴ V Ljubljani pa je Tito 27. maja poudaril, da nima Jugoslavija nobenega namena osvajati s silo in da je glede Primorske prišlo do nesporazuma, češ da hočemo postaviti zaveznike pred dovršeno dejanje. Nato je dejal: »Nočemo plačevati tujih računov! Nočemo biti drobiž za podkupovanje! Nočemo, da nas mešajo v neko politiko interesnih sfer!«¹⁴⁵

Na Titove predloge od 21. maja sta 28. maja odgovorili britanska in ameriška vlada, da postane na ozemlju zahodno od demarkacijske črte in na komunikacijah preko Julijske krajine v Avstrijo maršal Alexander ne samo vrhovni komandant, temveč tudi vojaški guverner.¹⁴⁶ Dne 2. junija sta predlagala zavezniška ambasadorja v Beogradu jugoslovanski vladi v ostrem in ultimativnem tonu sklenitev vojaškega sporazuma,¹⁴⁷

¹⁴¹ Harris, str. 341.

¹⁴² ADG 1945, str. 236.

¹⁴³ Svijesni riziko, str. 441.

¹⁴⁴ Josip Broz-Tito, Graditev nove Jugoslavije I, Ljubljana 1948, str. 17 do 19.

¹⁴⁵ O. c., str. 24—35. Opozarjam, da je zadnji odstavek v tej izdaji izpuščen in ga je treba iskati v Slovenskem poročevalcu od 27. maja 1945. Kot je znano, je na te znamenite Titove besede reagiral svojetski ambasador v Beogradu Sadčikov že 5. junija 1945 in dejal, da smatrajo Sovjeti ta govor »za sovražni izpad proti Sovjetski zvezi, pojasnilo tov. Kardelja pa za nezadovoljivo... Recite tov. Titu, da bomo, če še enkrat napravi tak izpad proti Sovjetski zvezi, prisiljeni mu odgovoriti s kritiko v tisku in ga dezaudirati«. (Pisma CK VKP(b), Ljubljana 1948, str. 43.) Na te besede je ostro reagiral tudi CK VKP(b) dne 4. maja 1948, na začetku informbirojevske gonje proti Jugoslaviji. Ta trdi, da so Angloamerikanci odklonili predlog Sovjetske zveze, naj bi Trst izročili Jugoslaviji in bi ga Sovjetska zveza ne mogla dobiti za Jugoslavijo drugače, kot če bi napovedala vojno, česar pa takrat ni mogla (Pisma, str. 42—43).

¹⁴⁶ ADG 1945, str. 246.

¹⁴⁷ ADG 1945, str. 264; Churchill, str. 448.

ki je bil potem sklenjen 9. junija in je dobil ime beograjski sporazum. Po tem sporazumu je prišel del Julijske krajine zahodno od demarkacijske črte, ki se je začela imenovati Morganova črta (torej po načelniku Alexandrovega generalnega štaba, čeprav je njen avtor pravzaprav maršal Alexander), Pula in pristanišča na zahodni obali Istre pod komando in upravo vrhovnega komandanta za Sredozemlje. Ta Morganova črta je tekla južno in vzhodno od Trsta in nato proti severu ob železniški progi Trst—Gorica—Sv. Lucija (Most na Soči) in od tod nad cesto ob Soči nad Kobaridom in Bovcem ter čez Predil in Trbiž do avstrijske meje.¹⁴⁸ Po tem sporazumu so prišle pod komando vrhovnega komandanta za Sredozemlje vse pomorske, suhozemske in zračne sile na tem prostoru. Jugoslovanske sile morejo ostati na tem področju, biti morajo omejene na odred regularnih sil, ki ne sme presegati števila 2000. Te sile bo vzdrževala AMG in bodo zasedle prostor, ki ga bo izbral zavezniški vrhovni komandant zahodno od Morganove črte, in se ne bodo smele premakniti na drugo področje. Upravo nad področjem zahodno od črte, nad Pulo in nad zahodno obalo Istre bo, kolikor bo smatral za potrebno, izvajal zavezniški vrhovni komandant s pomočjo AMG. V štab 8. zavezniške armade more priti kot opazovalec manjša vojaška jugoslovanska misija. AMG bo sodelovala z vsakim tistim civilnim administrativnim organom, ki opravlja svoje posle po mnenju vrhovnega komandanta na zadovoljiv način. Maršal Tito bo potegnil vse ostale regularne enote zahodno od demarkacijske črte do 12. junija, vse iregularne sile (partizanske enote) pa bodo ali položile orožje, ali pa se umaknile preko črte. Jugoslovanska vlada se zavezuje, da bo vrnila na od zaveznikov zasedeno ozemlje vse osebe, ki so bile aretirane ali deportirane, izvzemši tiste, ki so bili jugoslovanski državljani leta 1939. Prav tako bo vrnila vse imetje, ki je bilo rekvirirano ali odnešeno s tega ozemlja. Dalje je rečeno, da je sporazum začasen in da v nobenem primeru ne prejudicira končne rešitve in končno, da pride ozemlje Julijske krajine vzhodno od demarkacijske črte pod jugoslovansko nadzorstvo.¹⁴⁹

Na določilo, da more AMG uporabljati katero koli civilno oblast, ki jo bo našla zahodno od demarkacijske črte, je jugoslovanska vlada vložila verbalno noto, katere pa zavezniški vrhovni komandant ni sprejel. Dalje je bilo v tej noti rečeno, da je bilo prebivalstvo tega ozemlja kompaktno organizirano v NOB na strani zaveznikov proti italijanski armadi že pred kapitulacijo Italije in da je upostavilo in obdržalo do sedaj svojo civilno oblast. Obstaja tudi nevarnost, da se ne bi obnovila stara oblika italijanske civilne uprave, zato vztraja jugoslovanska vlada na tem, naj se AMG poslužuje le jugoslovanskih oblastnih organov in če ne bi bila AMG z njimi zadovoljna, bo PNOO kot prvi podrejeni organ AMG dolžan odpraviti vse nepravilnosti na njegovo zahtevo.¹⁵⁰ Glede celotnega sporazuma pa je izdala jugoslovanska vlada noto, kjer je po-

¹⁴⁸ Prim. Fr. Zwitter, *Julijska Krajina po drugi svetovni vojni*, Geografski vestnik 1947, št. 1—4, str. 15—16.

¹⁴⁹ Istra i Slovensko Primorje, Beograd 1952, str. 585; Harris, str. 342—343; ADG 1945, str. 264.

¹⁵⁰ Harris, str. 344.

udarila, da se zelo dobro zaveda, kako zelo so prizadeta čustva in koristi jugoslovanskega prebivalstva na tem ozemlju, ko zahtevajo naši zavezniki umik JA. Naše koristi so oškodovane tembolj, ker so vsi ti kraji — razen Trsta — poseljeni v veliki večini z jugoslovanskim prebivalstvom. Na sporazum je pristala jugoslovanska vlada samo zato, da bi onemogočila vsak možen konflikt v tem delu Evrope in ker želi ohraniti dobre odnose z zavezniki. Odločno pa računa na to, da s tem sporazumom niso na noben način prejudicirane upravičene zahteve Jugoslavije in prebivalcev Istre, Trsta in Slovenskega Primorja. Ti ljudje so doprinesli zelo velike žrtve za zavezniško stvar in so zelo jasno izrazili svojo svobodno voljo priključiti se demokratični Jugoslaviji. Jugoslovanska vlada upa, da se bodo sporna vprašanja rešila v korist slovenskega in jugoslovanskih narodov in tudi ob tej priliki izjavlja, da jugoslovanske oblasti na tem ozemlju niso zaplenile nobenega imetja in ne izvršile nobene deportacije ali aretacije, kolikor ni to šlo za čisto vojaške mere ter za notorične fašiste in vojne zločince.¹⁵¹

Tako je prišlo ozemlje zahodno od Morganove črte 16. junija pod AMG, ki se je poslužila nekoliko drugačnih oblik kot v severni Italiji. V veljavi je ostalo italijansko pravo (!), izvzemši fašistično zakonodajo proti Židom in drugim neitalijanom, odpravljene so bile vse naredbe fašistične republike in nemške okupacijske odredbe, pa tudi odredbe jugoslovanske vojne uprave. Sodišča so sodila po italijanskem pravu, ni pa bila mogoča apelacija v Rim in tudi ni bilo finančne povezave z Rimom.¹⁵²

Kakor koli že je bil sporazum slab, nepravilen in nezaslužen, je vendar imel eno dobro drobtinico — upošteval je seveda, da je na mirovni konferenci Morganova črta le vplivala na končno odločitev — padla je rapalska meja. Dne 20. junija sta podpisala v devinskem gradu general Morgan in načelnik generalnega štaba JA tako imenovani devinski sporazum kot dopolnilo beograjskega sporazuma. Devinski sporazum je dokončno začrtal Morganovo črto, ki se je začela na jadranski obali severno od Kopra, tekla okrog 10 kilometrov proti vzhodu, nato naredila koleno in se obrnila na sever in tekla nato severovzhodno do vzhodnega mestnega roba Gorice, nato vzhodno od Soče do pritoka Idrijce, nato preko Soče in okrog 6 km po Soči in nato proti severu, kjer je 5 kilometrov vzhodno od Trbiža dosegla avstrijsko mejo. Dalje je devinski sporazum določal zasedbo Pule, njenega pristanišča in letališča ter pristanišč v Kopru, Poreču in Rovinju. Dva dni zatem je objavil maršal Alexander časnikarjem v Milanu, da ta demarkacijska črta predstavlja začasno razdelitev okupiranih con in da je rešen problem Trsta do dokončne rešitve na mirovni konferenci.¹⁵³

Iz Churchillovih spominov¹⁵⁴ je razvidno, da mu je pisal Stalin dne 21. junija in da je poudaril, da so prišli razgovori glede Trsta na mrtvo točko, čeprav je jugoslovanska vlada sprejela predlog britanske in ame-

¹⁵¹ ADG 1945, str. 346.

¹⁵² Harris, str. 346.

¹⁵³ ADG 1945, str. 283; Harris, str. 234.

¹⁵⁴ Str. 487.

riške vlade. Stalin poudarja, da predstavnik maršala Alexandra (general Morgan) ni hotel upoštevati niti najmanjših jugoslovanskih želja, čeprav so Jugoslovani osvobodili to ozemlje, kjer je jugoslovansko prebivalstvo v večini. Da se ne bi stvari še bolj zakomplicirale — nadaljuje Stalin — ne bi hotel omenjati obnašanje maršala Alexandra, nikakor pa ne more sprejeti njegovega ošabnega tona do Jugoslovancov, ki se ga je poslužil maršal ob neki priliki v svojih razgovorih. Absolutno je nesprejemljivo, da si je dovolil maršal Alexander v javnem in uradnem sporočilu primerjati maršala Tita s Hitlerjem in Mussolinijem. Taka primerjava je nepravilna in sovražna Jugoslaviji. Dalje pravi Stalin, da graja sovjetska vlada ultimativni ton note, ki sta jo predložila zavezniška ambasadorja 2. junija in se sprašuje, ali je mogoče s takimi načini doseči solidne in pozitivne uspehe. Na koncu izraža upanje, da se bo glede Trsta in spornega ozemlja le ugodilo legitimnim jugoslovanskim zahtevam, in to zlasti zato, ker so Jugoslovani pomagali zaveznikom.

Churchill je odgovoril Stalinu 23. junija. Takoj po zahvali za pismo je poudaril, kako sta se zedinila oktobra 1944 v Moskvi, »that the Yugoslav business should work around 50—50 Russian and British influence«. Nato se Churchill pritožuje, da se je sedanji medsebojni »business« v Jugoslaviji zreduciral že na 90 za Sovjetsko zvezo in le na 10 za Veliko Britanijo in »še teh borih deset je pod močnim pritiskom maršala Tita«. Ta pritisk je tako močan, da sta morali pognati ameriška in britanska vlada v premikanje preko 100.000 vojakov, da bi se branili, če bi bili napadeni od maršala Tita. Dalje govori Churchill o nepravilnostih Jugoslovancov do Italijanov v Julijski krajini, kamor so prišle njihove lahke enote, ki pa ne bi prišle, če bi ne bilo velikanskega in dobrodošlega ruskega prodiranja od vzhoda in severa in če ne bi maršal Alexander vezal 27 sovražnih divizij na italijanski fronti in jih ne bi končno prisilil tudi k predaji. Zato ni mogoče reči, da je maršal Tito sam osvobodil to ozemlje, temveč gibanje daleko večjih sil na zahodu in vzhodu, ki je prisililo Nemce k strateškemu umiku z Balkana. Če je Tito sprejel zahtevano črto, ni s tem prejudicirano še ničesar, medtem pa se bomo o vsem pomenili skupaj v Berlinu. Izrazi maršala Alexandra v telegramu so bili v glavnem vzeti iz Trumanovega poročila. Ne vidim razloga — pravi Churchill — zakaj bi se prepirali, in to še posebej zaradi naroda, kateremu smo pomagali, in to pomagali prej, preden ste bili v stanu vi z njim upostaviti kakršno koli zvezo, in ne vidim razloga, da bi se opravičeval zaradi maršala Alexandra, čeprav niti ne vem, ali je res natanko tako brzojavil.¹⁵⁵

Tako smo pregledali potek na začetku postavljenega si vprašanja o bojih Partije za naše zahodne meje v letih 1941—1945, to je do konca oborožene borbe. Dalje zaenkrat — zaradi prostora — ne bomo šli in ne bomo obravnavali boja Partije za naše meje tudi pri vseh pripravih in končno na mirovni konferenci sami. Rekli bomo samo še to, da je javno postavil zahteve po naši zahodni meji prvič takratni podpredsednik jugoslovanske vlade Edvard Kardelj na seji sveta zunanjih ministrov

¹⁵⁵ Churchill, str. 488—489.

18. septembra 1945 v Londonu. Kardelj je v glavnem zahteval etnično mejo, to je mejo med strnjeno naseljenim slovenskim podeželskim prebivalstvom in med naselbinami z romansko večino podeželskega prebivalstva. Meja, ki naj bi po drugi svetovni vojni ločila Jugoslavijo od Italije in ki naj bi zajela vse Slovence na njihovem narodnostnem ozemlju, naj bi tekla takole: od avstrijsko-italijanske meje na Rosskoflu (Monte Cavallo, 2239 m) proti jugu do razvodja Bele in Aupe, od tod na Monte Cullar (1746 m) in Zuc del Boor (2197 m), nato preko Bele med železniškima postajama Na Beli in Možancem na Monte Plauris (1959 m), od tod na Monte Lavera (1907 m) in Monte Cadin (1800 m) in od tod do razvodja med reko Tero in Tagliamentom na Cuel de Laniz (1631 m) in Monte Quaorana (1372 m). Od tod proti jugovzhodu in naj bi obsegala Tarčent ter vse ozemlje občin Neme, Ahten, Fojda, Lanež in Čedad, vključujoč cesto Čedad—Krmín, od tod na reko Idrijo in po njej do bivše italijansko-avstrijske meje in nato po meji med goriško in videmsko pokrajino po Soči do severne in zahodne meje občine Gradež in do Jadranskega morja.¹⁵⁶

Razprava je pokazala, da se Partija tudi v borbi za zahodne meje ni angažirala samo v organiziranju in vodenju oborožene borbe in NOV, ki je po kapitulaciji Italije na Primorskem narasla v 9. korpus, temveč je vodila tudi silno intenzivno, dosledno in načelno — čeprav ne takrat dostikrat tako vidno — borbo s KPI, CLNAI, italijansko vlado, predvsem pa z zavezniki. Posebno zanimivi so bili boji z velikimi zavezniki, ki nam pa zaradi pomanjkanja virov še vedno niso popolnoma jasni. Reči je treba, da je imela Partija-Tito v tej borbi — kljub nedoseženi etnični zahodni meji — le velike uspehe. Rapalska meja je odpadla in prišli smo do Gorice in v predmestje Trsta. Vendar ideja Združene Slovenije še ni dosežena.

LES LUTTES DU PARTI COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE POUR LA FRONTIÈRE OCCIDENTALE (1941—1945)

Résumé

En traitant le problème de la solution révolutionnaire des revendications proclamées en 1848 (programme de la Slovénie Unie), l'auteur divise son étude en quatre parties. Dans la première partie, il étudie le développement des revendications théoriques du Parti communiste de Slovénie (Parti communiste de Yougoslavie) qui voulait obtenir une solution révolutionnaire de cette question; la phase décisive de cette lutte se situe dans les années de la Guerre de Libération (1941—1945) et se termine par la solution révolutionnaire du problème en mai 1945.

Dans le deuxième chapitre, l'auteur analyse les rapports entre le PCY et le PCI de 1941 à 1945 en ce qui concerne la lutte de libération et le destin définitif des territoires slovènes et croates que le traité de Rapallo avait donnés à l'Italie. Lorsque toutes les forces progressistes étaient engagées dans le combat contre le fascisme et le nazisme, l'internationalisme et le patriotisme obligeaient le PCI de se joindre au combat des peuples yougoslaves contre l'agression fasciste et national-socialiste pour collaborer à la réalisation de la déclaration

¹⁵⁶ Prim. Fr. Zwitter, *Julijska Krajina po drugi svetovni vojni*, Geografski vestnik 1947, št. 1-4, str. 17.

sur la Slovénie Unie formulée en avril 1934 par les partis communistes de Slovénie, d'Italie et d'Autriche.

Dans la troisième partie, l'auteur analyse les rapports entre les dirigeants de la lutte de libération yougoslave et les dirigeants de la résistance italienne de l'Italie septentrionale qui étaient bons au début, mais qui cessèrent lorsque les forces réactionnaires italiennes et internationales eurent repris de l'influence. Le quatrième chapitre donne un résumé succinct des relations entre la nouvelle Yougoslavie et les grands alliés en ce qui concerne le Littoral slovène, l'Istrie et Trieste. Après la rencontre Tito—Churchill à Caserte (été 1944), ce problème passa par plusieurs phases. La solution finale, qui abolit déjà en 1945 (donc avant la conférence de paix à Paris en 1947) l'ancienne frontière fixée par le traité de Rapallo et qui donna à la Yougoslavie une frontière occidentale plus juste, fut relativement favorable, mais la frontière ethnique proposée par les Yougoslaves ne fut pas accordée, et de ce fait le programme de la Slovénie Unie formulé en 1848 ne se trouve toujours pas réalisé.

En conclusion de son étude, l'auteur constate que, dans la lutte pour les frontières occidentales, le PCY ne s'est pas engagé seulement en organisant et en dirigeant la lutte armée, mais qu'il a poursuivi en même temps une lutte intense, conséquente et fondée sur des principes contre les dirigeants du PCI, la résistance italienne, le gouvernement italien et les grands alliés, pour imposer une solution juste des revendications territoriales yougoslaves qui avaient pour objet le Littoral slovène et croate et la région de Trieste.